

Μεταμορφώσεις της Σκέψης

06. Νεώτερος Κόσμος

Ενώ στον Αναγεννησιακό στοχασμό η φύση είναι η έκφραση της “παγκόσμιας ψυχής”, στην οποία και οι άνθρωποι συμμετέχουν, στον νεωτερικό στοχασμό, η φύση είναι απρόσωπη αντικειμενική “ύλη” που κυβερνάται από νόμους, αιτιωδώς εξηγήσιμους, αλλά εντελώς αποσυνδεδεμένη από την ανθρώπινη συνείδηση. Το σύμπαν είναι απέραντο και μηχανικό σύστημα, δίχως νόημα ή τελικό σκοπό.

Διαφωτισμός

Descartes

Leibnitz

Θετικισμός

Locke

Kant

Kepler

Berkeley

Schopenhauer

Galileo

Hume

Fichte

Copernicus

Mill

Schelling

Newton

Spinoza

Hegel

Σειρά Ανοιχτή Σκέψη
Τόμος 6ος: Νεώτερος Κόσμος
Συγγραφέας: Αλέξης Καρπούζος
anoixti-skepsi.tumblr.com
open-thought-blog.tumblr.com

Εργαστήριο Σκέψης, Αθήνα 2014

Η σειρά **Ανοιχτή σκέψη** περιλαμβάνει μια συλλογή κειμένων και ομιλιών που γράφτηκαν και εκφωνήθηκαν στο πλαίσιο των μαθημάτων που πραγματοποιήθηκαν στο **Εργαστήριο Σκέψης**, στο διάστημα 2008-2014. Αυτά τα κείμενα συνθέτουν μία ενιαία και πολυδιάστατη στοχαστική έρευνα που ιχνηλατεί τις εποχιακές μεταμορφώσεις του Χρόνου και τις περιπέτειες της φιλοσοφικής Σκέψης. Οι σκέψεις που αναπτύσσονται, επιχειρούν να συναρτήσουν την Ιστορία με τη Φιλοσοφία, με διάθεση να διερευνήσουν το Αίνιγμα του Κόσμου που δεν είναι, αλλά ξετυλίγεται ως ανοικτός χωροχρόνος με τις σκέψεις που τον εκφράζουν, με τις γλώσσες που τον ονομάζουν.

Προτιμήσαμε να μην επεξεργαστούμε, ιδιαίτερα, τα κείμενα και να τα δημοσιεύσουμε με τη μορφή που αρχικά παρουσιάστηκαν. Και το κάναμε αυτό, γιατί θέλαμε να αποδοθεί η σκέψη, το δυνατόν, στην αυθόρμητη έκφρασή της. Τα κείμενα που δημοσιεύονται και οι ιδέες που αναπτύσσονται, αποτελούν εναύσματα, για περαιτέρω αναζήτηση, έρευνα και στοχασμό και αυτός, άλλωστε, είναι ο στόχος κάθε σκεπτόμενου ανθρώπου.

Περιεχόμενα

Ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο	2
Διαφωτισμός	8
Η Φιλοσοφία του θετικισμού	13
Η Φιλοσοφία στο Νεώτερο Κόσμο	18
Kepler, Galileo, Copernicus και Newton	18
Newton	21
17ος - 18ος Αιώνας: Η Επιστημολογική Στροφή της Φιλοσοφίας	23
Descartes	23
Εμπειριστές	27
Locke	27
Ο εμπειρικός ιδεαλισμός του Berkeley	27
Ο γνωσιολογικός σκεπτικισμός του Hume, η ερμηνεία της αιτιότητας και το πρόβλημα της επαγωγής	28
17ος - 19ος Αιώνας, Descartes, Spinoza, Leibnitz, Kant, Hegel	30
Spinoza	30
Leibnitz	31
J.S. Mill.: Ωφελιμισμός	34
Ελευθερία σκέψης	35
Kant	38
Fichte	47
Schelling	49
Αναστοχασμός στην εμπειρία της Δυτικής μεταφυσικής σκέψης	68

Πρόλογος

Ενώ στον Αναγεννησιακό στοχασμό η φύση είναι η έκφραση της “παγκόσμιας ψυχής”, στην οποία και οι άνθρωποι συμμετέχουν, στον νεωτερικό στοχασμό, η φύση είναι απρόσωπη αντικειμενική “ύλη” που κυβερνάται από νόμους, αιτιωδώς εξηγήσιμους, αλλά εντελώς αποσυνδεδεμένη από την ανθρώπινη προθετικότητα. Το σύμπαν είναι απέραντο και μηχανικό σύστημα, δίχως νόημα ή τελικό σκοπό. “Η αιώνια σιωπή του άπειρου σύμπαντος με γεμίζει φόβο”, γράφει ο Πασκάλ το 1650. Αυτή η ριζικά μετασχηματισμένη κοσμοθεωρία αποτελεί έκφραση της ιστορικής και πνευματικής εμπειρίας που έχει σηματοδοτηθεί ως Διαφωτισμός. Όπως θα σημειώσει ο Μαξ Βέμπερ η επιστημονική επανάσταση οδήγησε στην απομάγευση της φύσης, στην κατάρρευση της υπερβατικής τάξης του νοήματος και των αξιών και εν τέλει στον μηδενισμό της σύγχρονης ζωής.

Ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο

Κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, οι πιο αναπτυγμένες χώρες της Δ. Ευρώπης και ιδιαίτερα η Αγγλία, αποτελούν το πεδίο σημαντικών κοινωνικών μετασχηματισμών. Πρόκειται για τη διαδικασία μετάβασης από την παλαιά φεουδαρχική κοινωνική οργάνωση στη νέα αναδυόμενη κεφαλαιοκρατική (καπιταλιστική) οικονομική και κοινωνική κατάσταση πραγμάτων που διαρκεί μέχρι σήμερα. Επικεφαλής των υποπρονομιούχων κοινωνικών στρωμάτων που αντιστέκονται στη φεουδαρχική εξουσία, ήταν μια νέα κοινωνική τάξη που αναδύεται και γινόταν ολοένα και πιο ισχυρή, με τάσεις αυτοδυναμίας στο κοινωνικό προσκήνιο της Δ. Ευρώπης, η αστική τάξη. Οι φεουδάρχες γαιοκτήμονες, για να αναστείλουν την πτώση της δύναμής τους, αναγκάζονται να προσαρμοστούν στους νέους τρόπους παραγωγής. Οι νέοι αυτοί φορείς της μαζικής παραγωγής συμβιβάζονται με τη νέα τάξη των αστών και ο συμβιβασμός αυτός βρίσκει την πολιτική του έκφραση στην απόλυτη μοναρχία. Αυτός ο συμβιβασμός καταδεικνύει την αδυναμία, είτε των ευγενών γαιοκτημόνων είτε των αστών, να επικρατήσουν στην κοινωνική σκηνή. Ωστόσο, ο κοινωνικός ανταγωνισμός εντείνεται ανάμεσα στις υποπρονομιούχες και στις προνομιούχες, τις κυρίαρχες φεουδαρχικές δυνάμεις.

Κατ' αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται προϋποθέσεις για τις επαναστάσεις που ξεσπούν την περίοδο αυτή: την Ολλανδική (τέλη του 16ο αιώνα), την Αγγλική (στα μέσα του 17ο αιώνα), τη Γαλλική (1789-1794). Το αποτέλεσμα όλης αυτής της κοινωνικοπολιτικής κινητοποίησης ήταν η αποκαθήςωση της διανοητικής αυθεντίας και εξουσίας που ασκούσε πάνω στους ανθρώπους η Εκκλησία. Γι' αυτό, λοιπόν, οι αστοί που επαναστατούν καταφέρονται εναντίον της διανοητικής δικτατορίας των κληρικών. Τώρα πια, τα πνευματικά φώτα δεν αναμένονται από το θεό και τη θρησκεία, αλλά από τη φιλοσοφία και την επιστήμη. Στις παλιές μεθόδους γνώσης (στην ελεύθερη θεωρία με τις μεθοδολογικά αβάσιμες γενικεύσεις, την απαγωγή και τη φυγή από την εμπειρία) αντιπαρατίθενται νέες μέθοδοι (η λογική επιχειρηματολογία και η επαγωγή). Επίσης, στις

παλιές ιδεαλιστικές αξιώσεις και στους “υψηλούς” σκοπούς της γνώσης (η γνώση για τη γνώση) αντιπαρατάσσονται σταδιακά καινούργιες προοπτικές για την ανάπτυξη της φιλοσοφίας και της γνώσης. Σύμφωνα με την προγραμματική πρόταση του Βάκωνα, η γνώση είναι δύναμη στα χέρια του ανθρώπου, όπλο για να γίνει κυρίαρχος της φύσης.

Η φύση γίνεται αντιληπτή ως ένα αρμονικό σύστημα που διέπεται από καθολικούς νόμους με κανονικότητα και επαναληπτικότητα (Νευτώνεια φυσική φιλοσοφία). Η κοινωνία αντιμετωπίζεται ανάλογα ως ένα συνθετικό-αρμονικό σύνολο όπου η ατομική ενέργεια -λόγω του αυξανόμενου καταμερισμού της εργασίας- συμβάλλει στη βελτίωση του κοινωνικού συνόλου, προωθεί την εύρυθμη λειτουργία του ανθρώπινου είδους. Με τη μετάβαση στον αστικό και βιομηχανικό κόσμο έχουμε την ανάδυση του ορθολογικού τρόπου οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων που θεμελιώνονται στην τάξη, την πειθαρχία και την ιεραρχία της οργάνωσης της εργασίας που διενεργείται από συλλογικούς φορείς. Σ’ αυτή την ιστορική περίοδο κάθε πτυχή της ανθρώπινης δράσης και συμπεριφοράς γίνεται αντικείμενο υπολογισμού, μέτρησης και ελέγχου. Η πειραματική επιστήμη και ο κοινωνικός στοχασμός που εδράζεται στην εμπειρία του αισθητού κόσμου αναλαμβάνουν τα διανοητικά νήια.

Τα σημαντικά επιτεύγματα που σημειώθηκαν στον τομέα της επιστήμης και της τεχνολογίας, καλλιέργησαν την πεποίθηση ότι η ανθρώπινη ιστορία προοδεύει και εξελίσσεται με την έννοια ότι η επερχόμενη εποχή είναι διανοητικά, ηθικά και πολιτιστικά ανώτερη από τις προηγούμενες. Βέβαια, αυτή η πεποίθηση εδράζονταν στην ανωτερότητα του ορθολογιστικού στοιχείου της νόησης-διάνοιας που είχε αρχίσει, σταδιακά, να μυθοποιείται. Η πεποίθηση ότι με το Λόγο και τις νοητικές-γνωστικές ικανότητες του ανθρώπου μπορεί να γνωρίσουμε απόλυτα και αντικειμενικά τα πράγματα, οδήγησε στη διαδικασία της εκκοσμίκευσης, της εξατομίκευσης και της συνταγματικής κοινωνίας των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η βεβαιότητα ότι μέσω της δύναμης του λόγου, που βασιζόταν στα επιτεύγματα της επιστημονικής έρευνας, πορευόμαστε στην πρόοδο της ανθρώπινης ιστορίας, κατέτεινε στην αποδόμηση της πίστης

στο θεό. Ο άνθρωπος μπορούσε, πια, να αντλήσει πίστη από τις δικές του δυνάμεις και να διαπλάσει το βίο του κατά βούληση.

Μ' αυτή τη διαδικασία καλλιεργείται το ανθρωπιστικό ιδεώδες των Νεότερων Χρόνων. Η μεταφυσική Ιδέα του Θεού και η Θεοκρατική αντίληψη της φύσης και του κόσμου που δέσποσε επί αιώνες, αντικαθίσταται από τη μεταφυσική Ιδέα του Ανθρώπου και την πολιτική "θεολογία". Αυτό, όμως, που παρατηρούμε είναι ότι μεταξύ της θεοκρατικής και της ανθρωπιστικής κοσμοεικόνας-ιδεολογίας και παρά τις διαφορές στα περιεχόμενά τους, σκοπούς, μεθόδους και επιδιώξεις, υπάρχει μια ομολογία όσον αφορά τον τρόπο συγκρότησης της εννοιολογικής τους δομής. Και οι δύο κοσμοεικόνες διέπονται από μεταφυσικές και ιδεαλιστικές παραδοχές, από τη μια ο Λόγος του Θεού, η σοφία και η καλοσύνη του και από την άλλη ο Νους-Λόγος του Ανθρώπου και η βούληση της φύσης του για αυτοπραγμάτωση και αυτοτελείωση, διεκδικούν η καθεμιά το απόλυτο μονοπώλιο της νοηματοδότησης της ιστορίας και της ανθρώπινης ζωής. Για να νομιμοποιηθεί και να προσλάβει δεσμευτική ισχύ αυτή η μεταφυσική πεποίθηση απαιτούνταν η θεμελίωσή της σε ηθικο-δεοντολογικά και κανονιστικά πρότυπα που θα δικαίωναν την ορθότητα του όλου εγχειρήματος της και σε αντίθεση με το προηγούμενο.

Για να αποκτήσει το νομισιαρχικό-ορθολογιστικό πρότυπο (το οποίο επιβλήθηκε και εδραιώθηκε από τους πολιτικοκοινωνικούς φορείς της ανερχόμενης αστικής τάξης) κανονιστική ισχύ προϋπόθεση ήταν: α) η περιφρόνηση του αισθήματος και του συναισθήματος που χαρακτηρίστηκαν συντηρητικά-ρομαντικά στοιχεία της ύπαρξης και τα οποία θεωρούνταν ότι δεν μπορούσαν να συγκριθούν με τις γενικευτικές αφαιρέσεις του καθαρού λόγου που απαιτούσε η καθαρή νόηση. Αυτή η κριτική ευνοήθηκε από τον καρτεσιανό τρόπο σκέψης, αλλά και την αναγωγή του όλου Διαφωτιστικού εγχειρήματος στο γεωμετρικό πνεύμα του φυσικοεπιστημονικού παραδείγματος της Νευτώνειας φυσικής β) έπρεπε να εκτοπιστεί το ιουδαιοχριστιανικό φιλοσοφικο-ιστορικό εσατολογικό σχήμα της βασιλείας του Θεού από το, εξίσου, εσατολογικό σχήμα της νομοτελειακής προόδου του ανθρώπινου λόγου και της αέναν ηθικής βελτίωσης του ανθρώπου. Όμως, τόσο η ομολογία πίστης

στο Θεό όσο και η ομολογία πίστης στο Λόγο και την ανθρώπινη φύση που είναι έλλογη από τη φύση της, αντιστρέφουν τα νοηματικά τους περιεχόμενα διατηρούν, όμως, αναλλοίωτο τον λογικό πυρήνα που διέπει τη θεολογική όσο και τη φιλοσοφική σκέψη, διαχρονικά: την αυτοαναφορικότητα του Λόγου και την απολυτοποίηση της αξιακής χρήσης του. Από αυτό το σημείο επάγεται η τυπική και δογματική φορά του μεταφυσικού-ιδεαλιστικού λόγου μιας που ως ταυτολογικό σύστημα δεν διαψεύδεται και δεν αναιρείται και αυτό επειδή “καθοδηγείται” από μια απόλυτη και υπερβατική Ιδέα, η οποία ως μορφή ανώτερου ιδεώδους (Πλατωνική Ιδέα του Αγαθού, Θεός=Αλήθεια, Άνθρωπος=αυτόνομη βούληση) αντικειμενικοποιεί την υποκειμενική προοπτική. Αυτή η διαδικασία είναι εκ των ουκ άνευ προϋπόθεση για να νοηματοδοτεί η εγκυρότητά του Λόγου και να νομιμοποιηθούν οι αξιώσεις του. Και βέβαια αυτή η διαδικασία για να αποκτήσει την ισχύ της θα πρέπει να ερμηνεύει τον κόσμο με τρόπο ώστε να μπορεί να επιβληθεί και να κυριαρχήσει στο πεδίο της κοινωνικής πράξης. Στην περίοδο που εξετάζουμε η ανερχόμενη αστική τάξη και ο βιομηχανικός κόσμος επιδιώκουν και κατορθώνουν να εκτοπίσουν τις φεουδαρχικές και γαιοκτημονικές κάστες-τάξεις. Διαπιστώνουμε μια δομική παραλληλότητα των πολιτικών-κοινωνικών, οικονομικών σχέσεων και των φιλοσοφικών-μεταφυσικών ιδεών κάτι που παρατηρήθηκε ήδη στην αρχαία Ελλάδα.

Όπως είπαμε παραπάνω, κατά το 18ο αιώνα, παρατηρείται στην Ευρώπη ένα φαινόμενο, κατά το οποίο ο άνθρωπος προσπαθεί να αποτινάξει από το πνεύμα του, τις θρησκευτικές προλήψεις, τη μισαλλοδοξία των Εκκλησιών, την απεριόριστη και αυθαίρετη εξουσία των απόλυτων μοναρχιών, το καταθλιπτικό βάρος του σκοταδισμού και της υποδούλωσης στην παράδοση. Γνωρίσματα, που είχαν κληροδοτηθεί από τον Μεσαίωνα. Η κίνηση αυτή έχει τις ρίζες της στον Φραγκίσκο Βάκωνα και εκδηλώνεται κατ’ αρχάς στην Αγγλία. Οι αξιώσεις του, στρέφονται εναντίον της τυφλότητας και της ανεξέταστης παραδοχής των υποτιθέμενων, ως αυτονόπτων αληθειών, εναντίον των περιορισμών στην έρευνα. Απαιτεί αδιάκοπη προσπάθεια για διείσδυση και μια κριτική συνείδηση, έναντι της ποιότητας και των ορίων κάθε γνώσης. Ο Βάκωνας υποστηρίζει

ότι αληθινή γνώση είναι η γνώση των αιτιών. Η σύλληψη των αιτιών, μας επιτρέπει όχι μόνο την πληρέστερη κατανόηση, ή την πρόβλεψη των φαινομένων, αλλά και τη συνειδητή παρέμβαση σ' αυτά. Ο Σκώτος φιλόσοφος Χιούμ και ο σκεπτικιστικός εμπειρισμός του στρέφεται εναντίον των κυρίαρχων πνευματικών δυνάμεων της εποχής. Ο Χιούμ είναι αυτός που προτείνει τη διάκριση των προτάσεων του "είναι" που περιγράφουν γεγονότα (ρεαλισμός) και έχουν τιμή αληθείας και προτάσεων του "πρέπει" που συνιστούν έκφραση των ανθρώπινων διαθέσεων και συναισθημάτων (αντιρεαλισμός) και δεν έχουν τιμή αληθείας. Για τον Χιούμ οι προτάσεις του "είναι" έχουν νόημα, ενώ οι προτάσεις του "πρέπει" είναι α-νόητες μιας και δεν αναφέρονται σε φυσικά γνωρίσματα του κόσμου που μπορούν να παρατηρηθούν εμπειρικά. Έτσι, όλες οι προτάσεις της μεταφυσικής, της ηθικής και γενικότερα της αξιολογίας εκτοπίζονται από τη νοηματική σφαίρα. Βέβαια, υπόρρητος σκοπός αυτής της αντίθεσης είναι να κυριαρχήσει ο ορθολογισμός έναντι των δυνάμεων της αδιαφώτιστης μυθολογίας. Μ' αυτή την έννοια η φιλοσοφική πεποίθηση του Χιούμ για τη διάκριση γεγονότων/αξιών έχει καθαρά ηθικό και δεοντολογικό χαρακτήρα και αυτό αποδεικνύει τον ιδεολογικό χαρακτήρα του λόγου και της γνώσης. Σ' αυτό το σημείο, να επισημάνουμε ότι στην αρχαιοελληνική παράδοση, φύση, κοινωνία, ανθρώπινες πράξεις είχαν μεθοδολογικά την ίδια, λίγο-πολύ, αντιμετώπιση, οντολογικές-περιγραφικές και αξιολογικές-δεοντολογικές προτάσεις δεν διαχωρίζονταν αυστηρά μεταξύ τους. Τα κριτήρια αξιολόγησης της εγκυρότητάς τους, συνδέονταν ή με α ρίορί νοητικές κατασκευές (Παρμενίδης, Πλάτων) ή με μια τελεολογική σχέση με την εμπειρία (Αριστοτέλης). Βέβαια, η λογική τους εδράζονταν στην ένθεη φύση που αντιμετωπιζόταν ως ένα αρμονικό Όλον, ο Λόγος της ένθεης φύσης χαρακτήριζε όλες τις εκφάνσεις των φαινομένων, φυσικών και ανθρώπινων.

Στη Γαλλία, το πνευματικό κίνημα που αναφέραμε, πήρε μεγαλύτερες διαστάσεις με τη δράση των Εγκυκλοπαιδιστών. Τούτο το κίνημα ονομάστηκε Διαφωτισμός. Αυτός που εισήγαγε τη Διαφώτιση στη Γαλλία ήταν ο Βολτέρος και έτυχε υποστήριξης από τους λεγόμενους Εγκυκλοπαιδιστές, όπως ο Μοντεσκίε, Ο Ντιντερό, ο Ντ' Αλεμπάρ, ο Ελβέτιος, ο Κοντιγιάκ, ο Ολμπάκ κ.ά. Η εγκυκλοπαίδεια

είχε σαφές αντιπολυταρχικό και συγκαλυμμένο αθεϊστικό περιεχόμενο. Τα περιορισμένα όριά της, λόγω των ιστορικών συγκυριών και των περιστάσεων, αποτέλεσε τη μεγαλύτερη συλλογική πνευματική εμπειρία του 18ου αιώνα. Δημιούργησε το έδαφος για να συγκεντρωθούν και να εκλαϊκευθούν, ιδέες και υποθέσεις, προορισμένες να έχουν ευρύτερη επικύρωση στην πρόοδο των επιστημών. Επίσης, υπήρξε το κέντρο έλξης και το σημείο αναφοράς για τις ιδέες που επρόκειτο να οδηγήσουν την αστική τάξη στην επανά

Πάντως, στις αρχές του 19ου αιώνα, στη Γερμανία αναπτύχθηκε το κίνημα του ρομαντισμού, σε αντίθεση με τον κριτικό λόγο του Διαφωτισμού, που εξαίρει την έκσταση και τον ανιδιοτελή ενθουσιασμό των συναισθημάτων, σε αντιδιαστολή με τις έννοιες και την ψυχρή και αφόρητη πίεση που ασκεί ο ορθολογισμός. Οι ρομαντικοί απαιτούν από τη φιλοσοφία την παλινόρθωση του αυθορμητισμού της ζωής και της εσωτερικής πληρότητας του συναισθήματος και το αναζητούν στην καλλιτεχνική δημιουργία. Ακριβώς, γι' αυτό το λόγο η τέχνη είναι για τους ρομαντικούς, το κατ' εξοχήν φιλοσοφικό στοιχείο στον άνθρωπο, το οποίο γίνεται διηνεκής ποίηση και πλάθει, όχι απλώς ένα συγκεκριμένο καλλιτεχνικό έργο, αλλά πλάθει και μετουσιώνει την ίδια τη ζωή σε δημιουργία. Για τους εκπροσώπους του ρομαντισμού η τέχνη και οι αισθητικές αξίες αποκτούν, λογική ακολουθία, υψηλότερη προτεραιότητα έναντι της φιλοσοφικής έννοιας και της αφηρημένης σκέψης. Η ποίηση αναγορεύεται σε ανώτερη αξία, αναδεικνύεται ως "ο παιδαγωγός της ανθρωπότητας". Αν και υπερβολικός, ο εν λόγω ρομαντισμός της φιλοσοφικής σκέψης της συγκεκριμένης ευρύτερης τότε φιλοσοφίας, κατέεινε προς την Κατανοτική Φιλοσοφία. Δυστυχώς, όμως, προσπέρασε αβρόχοις ποσί τον Ορθό Λόγο, με αποτέλεσμα τη φυσιολογική αποστράγγιση του κινήματος από την κριτική αυτογνωσία του, που θα τον μετέτρεπε σε Φιλοσοφία της Κατανόησης.

Διαφωτισμός

Ο 18ος αιώνας χαρακτηρίζεται ως ο αιώνας του Διαφωτισμού και μ' αυτό εννοούμε ένα πανευρωπαϊκό πνευματικό κίνημα που αφομοίωσε ότι δημιουργικό παρήγαγε η ευρωπαϊκή σκέψη τους προηγούμενους αιώνες. Μ' αυτή την έννοια ο Διαφωτισμός παρουσιάζεται ως η σύντηξη πολλών διαφορετικών ιδεών και τάσεων: του Αγγλικού εμπειρισμού και ντεϊσμού, του ορθολογισμού και του αθεϊσμού των Γάλλων, των θεωρητικών αναζητήσεων και της ανεξιθρησκείας των Γερμανών. Βέβαια υπήρχαν πνευματικά ρεύματα τα οποία αντιτέθηκαν και αμφισβήτησαν τις αξιώσεις του Λόγου, όπως το κίνημα του Ρομαντισμού. Κύρια πολιτικο-κοινωνικά χαρακτηριστικά αυτού του κινήματος ήταν η κριτική στάση απέναντι στις παραδοσιακές αρχές και αξίες, η τάση χειραφέτησης από την αυθεντία και την παράδοση, η διεκδίκηση της ελευθερίας της σκέψης και του λόγου, η ανεξιθρησκεία, η αυτονομία του ατόμου, η εκκοσμικευμένη θεώρηση της ιστορίας και η αντιμετώπισή της ως ανθρώπινη δημιουργία, η κυριαρχία της ιδέας της προόδου, η επιστημονική έρευνα και η οικονομική ευμάρεια για όλους. Κοινός παρανομαστής των παραπάνω αιτημάτων και νομιμοποιητική αρχή τους είναι η ιδέα του Λόγου ως του μοναδικού νομιμοποιητικού παράγοντα της γνώσης και της πράξης. Ο τρόπος της ιστορικής αντίληψής του είναι σαφώς πραγματιστικός.

Πάντως, το κύριο χαρακτηριστικό της ιστορικής περιόδου του Διαφωτισμού είναι ότι προήχθη σε μεγάλο βαθμό η ιστοριογραφία, η οποία μπορεί να νοηθεί ως καθολική παγκόσμια Ιστορία, με διπλή έννοια: α) Επειδή απλώνεται σε ολόκληρο το χώρο των φαινομένων του πολιτισμού, καθώς επιχειρεί να συνδέσει σε μία ενότητα τις περιοχές της πολιτιστικής ζωής, και β) γιατί επιχειρεί την ίδια συμπλεκτική προσπάθεια, προκειμένου να περιγράψει τις διάφορες εποχές κατά τη διαδρομή της ιστορίας, με τέτοιο τρόπο ώστε να διακριβωθεί η ενότητα που υπάρχει στην παγκόσμια Ιστορία.

Σύμφωνα με το πνεύμα του Διαφωτισμού, το κοινωνικο-ιστορικό γίνεσθαι ανάγεται στα έσχατα στοιχειώδη ένστικτα της ανθρω-

πινης ψυχής, τα οποία τις περισσότερες φορές δεν συνειδητοποιούνται από τον άνθρωπο, αλλά επενεργούν ως φυσικές δυνάμεις. Δυνάμεις που μόνον η αναλυτική ιστορία και ψυχολογία τις αποκαλύπτει και τις εξυψώνει σε καθαυτό κίνητρα. Η διαφωνία, στη συνέχεια, έγκειται ως προς το ποια είναι πράγματι τα βασικά ένστικτα της ανθρώπινης φύσης, ποιές είναι οι πρωταρχικές στοιχειώδεις δυνάμεις της.

Κάποιοι διαφωτιστές υποστηρίζουν έντονα ότι είναι τα συναισθήματα και οι δυνάμεις της ψυχής. Άλλοι, όμως, υπογραμμίζουν τον παράγοντα βούληση για κυριαρχία. Πάντως, σε γενικές γραμμές, αναγνωρίζονται ως ισχυρότερες και βασικότερες δυνάμεις το συμφέρον, ο εγωισμός και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Η κοινωνία δεν ερμηνεύεται πλέον δεοντολογικά, αλλά ως εμπειρική έννοια (όπως είναι πάντοτε), με βάση τις σταθερές ιδιότητες της ανθρώπινης ψυχής. Εξάλλου στο γαλλικό και, ειδικότερα, στον αγγλικό διαφωτισμό ενυπάρχει ο πυρήνας και η αφετηρία της εμπειρικής θεωρίας της κοινωνίας, η οποία αναφαιίνεται και συστηματοποιείται κατά το 19ο αιώνα με τη μορφή του θετικισμού. Η ιδέα της πρόοδου, από τη μια μεριά, και η εφαρμογή αρχών, από την άλλη, προάγουν τις ιστορικές συνθέσεις, που πήραν το όνομα τότε "φυσική ιστορία".

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του πνεύματος τούτου, αποτελεί η "Φυσική Ιστορία της Θρησκείας" του Ντέιβιντ Hume. Το σπουδαιότερο εν προκειμένω είναι ότι ο τρόπος αυτός της σκέψης εφαρμόζεται και για την επίλυση του προβλήματος της κοινωνίας και του κράτους. Όπως ο Hume βάζει το ζήτημα: ποια πάθη του θυμικού και ποιες κλίσεις της φαντασίας γεννούν και τρέφουν τις θρησκευτικές ιδέες, έτσι και η φυσική ιστορία της κοινωνίας και του κράτους προσπαθεί να συναγάγει τις κοινωνικές και πολιτικές μορφές από στοιχειώδη ψυχικά φαινόμενα. Με τον ίδιο δε τρόπο που ο Hume ανάγει την πρόοδο της θρησκείας, από την καθαρή δεισιδαιμονία μέχρι τη θρησκεία της λογικής, στις ανακατατάξεις και επαναπροσδιορισμούς των ψυχικών θεμελίων των ανθρώπων, έτσι ακριβώς ερμηνεύονται και εξηγούνται αιτιολογικώς και οι πρόοδοι των κοινωνικών θεσμών δηλαδή σύμφωνα με την ίδια μεθοδολογική διαδικασία, την ψυχολογική.

Κατ' αυτόν τον τρόπο αλλάζει άρδην η οπτική γωνία, κάτω από την οποία εξετάζονται τα προβλήματα σε σχέση με το ορθολογικό φυσικό δίκαιο. Εδώ, δεν έχουμε πια να κάνουμε με τη δικαίωση της κοινωνίας και του κράτους ενώπιον της ορθολογικότητας, αλλά με το ουσιαστικό πρόβλημα του νομοτελειακού προσδιορισμού των πρωταρχικών αιτίων, βάσει των οποίων εξελίχθηκε η κοινωνία δια μέσου των αιώνων.

Η φυσική ιστορία του κράτους και της κοινωνίας είναι σημαντικότερη και σπουδαιότερη στο πλαίσιο της προϊστορίας της κοινωνίας, γιατί υιοθετεί πολύ αποφασιστικά την εμπειρική μεθοδολογία, ενώ απορρίπτει κάθε ορθολογική - εγκεφαλική επινόηση. Στο γαλλικό και, ιδιαίτερα στον αγγλικό διαφωτισμό ενυπάρχει ο πυρήνας και η αφετηρία της εμπειρικής θεωρίας της κοινωνίας, η οποία ανανήφει, υπεισέρχεται εκ νέου και συστηματοποιείται κατά τον 19ο αιώνα, με τη μορφή του θετικισμού. Ας εξετάσουμε το κοινωνικο-πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκε η κοινωνιολογία ως επιστήμη. Η ισχυρή - λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου, της βιοτεχνίας, καθώς και της διαμόρφωσης της μεταλλουργικής βιομηχανίας-αστική τάξη βρήκε, ακριβώς στη φιλοσοφία του Διαφωτισμού, έναν πολύτιμο σύμμαχο λόγο, με τη βοήθεια του οποίου προώθησε και ευόδωσε τις ταξικές της βλέψεις.

Η αστική τάξη, ως φορέας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, για να θεμελιώσει το παρόν και το μέλλον της, είχε ανάγκη την επιστήμη σε όλο της το φάσμα. Και σε αυτήν, βασικά στηρίχθηκε. Όμως, πέραν αυτής είχε ανάγκη να καταδυθεί στην κοινωνική πραγματικότητα επειδή έπρεπε να ανακαλύψει και να φέρει στην επιφάνεια τους νόμους της, προκειμένου να αποσοβήσει μελλοντικούς κλυδωνισμούς. Αφού, σε κάθε περίπτωση, γνώριζε ότι η κοινωνία που δημιούργησε, παρά το γεγονός ότι ήταν εντυπωσιακή σε επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα, εντούτοις ήταν δομημένη σε κοινωνικές και ταξικές αντιθέσεις, μια και εκείνη η ίδια αποτελούσε αντίθεση. Η κοινωνιολογία γεννήθηκε από αυτήν, ακριβώς, την κατάσταση.

Η κυρίως ιστορία της επιστήμης αυτής αρχίζει μεσούντος του 19ου αιώνα. Ο Κοντ και αργότερα οι Σπένσερ, Μαρξ, Στέιν δημιούργησαν

και κατέθεσαν τα πρώτα οLockεληρωμένα κοινωνιολογικά συστήματα. Αυτό δε σημαίνει ότι κατά την προγενέστερη μακροχρόνια περίοδο δεν υφίσταντο κοινωνικά φαινόμενα και δεν εκδηλώθηκε η ανάγκη να μελετηθούν και να αναλυθούν. Αντίθετα, έγιναν προσπάθειες για να αποκαλυφθεί, στο μέτρο του δυνατού, η φύση και το περιεχόμενό τους. Έτσι, η προϊστορία της κοινωνιολογίας κατέχει ιδιαίτερη θέση, ίσως ανώτερη από εκείνη της ιστορίας αυτής.

Πάντως, η κοινωνιολογία, ως επιστήμη με θετικό προσανατολισμό, με αυτονομία και καθορισμένο αντικείμενο ερεύνης, μπόρεσε να γεννηθεί μόνον όταν το κοινωνικό σώμα την χρειάστηκε και την απαίτησε. Και τούτο συνέβη με την ανάδυση της αστικής τάξης στο ιστορικό προσκήνιο όταν αυτή προκάλεσε αναστάτωση και βαθιά κοινωνική κρίση, με την αξίωσή της να ανατρέψει -όπως και συνέβη- το νομοταξικό οικοδόμημα του φεουδαρχισμού και των καστών.

Τότε ακριβώς η κοινωνιολογική μελέτη προχώρησε σε άγνωστο, μέχρι εκείνη την εποχή, βάθος. Το κύριο φιλοσοφικό έναυσμα της νεοσυσταθείσας επιστήμης της κοινωνιολογίας ήταν η παράδοση του εμπειρισμού-θετικισμού. Ο κλασικός εμπειρισμός διαμορφώθηκε αρχικά κατά το Διαφωτισμό και ύστερα από τους Hobbes, Locke και κυρίως τον Hume. Αργότερα τον δέκατο ένατο αιώνα μετασχηματίστηκε από τον Comte (αλλά και άλλους, όπως οι Mill, Spencer και Durkheim) σε μια συγκεκριμένη εμπειρική μεθοδολογία που εξηγούσε ταυτόχρονα φύση και κοινωνία, δηλαδή, ενστερνιζόταν την ενότητα των επιστημών. Σύμφωνα με την παράδοση του κλασικού εμπειρισμού, η έγκυρη γνώση κι η επιστήμη θεμελιώνονται μόνο πάνω στα δεδομένα της εμπειρίας και της παρατήρησης. Επιπλέον, με τον Comte, ο εμπειρισμός έρχεται να εκφράσει την ίδια την ιδέα του νεωτερισμού μέσω μιας εξελικτικής θεωρίας της επιστημονικής προόδου. Για τον Comte, η εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας ανά τους αιώνες αποκορυφωνόταν στη νεωτεριστική εποχή του θετικισμού, κατά την οποία η επιστήμη αντιπροσώπευε το εγκόσμιο πνεύμα της βιομηχανικής κοινωνίας.

Ο Αύγουστος Κοντ, που γενικά θεωρείται ο πατέρας της επιστήμης της νεότερης κοινωνιολογίας, στην οποία έδωσε και το όνομα αυτό, επέμεινε ευθύς εξαρχής στον επιστημονικό χαρακτήρα αυτής.

Ευνόητο δε, αφού μέχρι τότε η κοινωνιολογική σκέψη νοηματοδοτούσε τους κοινωνικούς προβληματισμούς της στα πλαίσια του φιλοσοφικού ορίζοντα. Αν ήθελε, λοιπόν, η κοινωνιολογική σκέψη να αναγνωρισθεί και να καταξιωθεί ως διακεκριμένο και αυτόνομο γνωστικό αντικείμενο, όφειλε να αποχωρισθεί τις απαγωγικές γενικεύσεις της φιλοσοφικής προβληματικής και να υιοθετήσει την επαγωγική μεθοδολογία της θετικών επιστημών. Προς την επίτευξη αυτού του στόχου, ο Κοντ, ονόμασε τη νέα επιστήμη “φυσική” των κοινωνικών φαινομένων. Κατάταξε, μάλιστα, σ’ αυτήν και όλες τις επιστήμες που εξετάζουν τον άνθρωπο ως άτομο, ξεκινώντας από το σκεπτικό ότι δεν υπάρχουν δυνατότητες προς την ανάπτυξη του ατόμου, άνευ κοινωνικής ζωής. Ο Κοντ θεμελίωσε την κοινωνιολογία στο θετικισμό. Από εποχής Κοντ και ύστερα, η κοινωνιολογία θα χαρακτηρίζεται από την άρνηση της μεταφυσικής. Εν τούτοις, ο ίδιος ο Κοντ περιέπεσε, αργότερα, στην ίδια αντινομία, ύψωσε δηλαδή μια δική του μεταφυσική, που στηριζόταν στο θετικισμό.

Εφεξής, το τοπίο του αφηρημένου ορθολογισμού έχει ήδη ξεκαθαρίσει και δείχνει, ζωγραφισμένη με αδρές πινελιές, την πληθωρική φιγούρα του επιστημονικού θετικισμού ή επιστημονισμού που θα ακολουθήσει τον 20ο αιώνα με κυρίαρχη φιγούρα τη θετικιστική φιλοσοφία της επιστήμης και της γνώσης, αλλά και τη θετικιστική και λειτουργιστική κοινωνιολογία.

Η Φιλοσοφία του θετικισμού

Αναζητώντας τη γενεαλογία του σύγχρονου θετικιστικού πνεύματος θα ανατρέξουμε στο «αντι-μεταφυσικό» ρεύμα του φιλοσοφικού θετικισμού του 19ου αιώνα, όπως εκπροσωπήθηκε από σημαίνουσες μορφές της Γαλλικής και Αγγλικής σκέψης εκείνης της εποχής (Ντιντερό, Ντε αλμπέρ, Κόντ, Σαιν Σιμόν Σπένσερ, Χιούμ, Locke κ.ά). Πριν από αυτούς, τον 17ο αιώνα, υπήρξε ο Βάκωνας, ο Νεύτωνας κ.λ.π.

Μα πριν από αυτούς, αναδεικνύεται η μορφή του Άγγλου θεολόγου Όκαμ, ο οποίος έδρασε το 13 αιώνα. Η επιστημολογία του Όκαμ, μπορεί να ήταν θεολογική, όμως η κριτική εφαρμογή της στην πράξη, αναγόρευε την εμπειρική πραγματικότητα σε θεμέλιο της επιστημονικής αλήθειας. Αντί να διερωτάται για την οντολογική κατάσταση των αισθητών και να τα παράγει από υπέρτερες και καθαρά νοητές ουσίες, όπως διανοούνταν η πλατωνίζουσα σχολαστική ιδεοκρατία, για τον Όκαμ η επιστήμη εστιάζεται στο εμπειρικό είναι και μόνο και το περιγράφει επακριβώς. Οι καινοτόμες ιδέες του Όκαμ, σχετικά με την αυτόνομη ύπαρξη των ατομικών οντοτήτων της εμπειρίας, προανήγγειλε τη νεωτερικότητα, συνέβαλλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση του νεώτερου αγγλοσαξωνικού φιλοσοφικού πνεύματος, όπως, επίσης, ενσωματώθηκε τόσο στην ανθρωπολογία και τη φυσική θεωρία του Χομπς, όσο και τη θεωρία της αιτιότητας του Χιούμ.

Κύριος εκφραστής της θετικιστικής αντίληψης για την επιστήμη κατά το 19 αιώνα υπήρξε ο Στιουαρτ Μιλ. Η σκέψη του Μιλ, η οποία είχε επηρεαστεί από τη «θετική φιλοσοφία» του Κομτ, αντιτίθεται τόσο στη θεολογία όσο και στην αφηρημένη νόηση. Ασπάζεται την πειραματική επιστήμη ως το κύριο όχημα για την υλική και διανοητική εξέλιξη. Η «αντιμεταφυσική στάση» του σκεπτικισμού που είχε εισάγει ο Χιούμ, επεκτείνεται με συγκεφαλαιώνει τη συστηματική αναγωγή της θεωρίας στα φαινόμενα και επιχειρεί να αναμετρηθεί με τα παράδοξα που είχαν προκύψει από το κλασσικό αγγλοσαξωνικό επιστημολογικό πρόγραμμα.

Ο Φιλοσοφικός θετικισμός επιχείρησε να λυτρώσει τη σκέψη από κάθε μεταφυσικό πρόβλημα και να την αναπλάσει κατά το πρό-τυπο των εμπειρικών επιστημών και ειδικότερα των θετικών φυσικών επιστημών που μεσουρανούσαν στο πνευματικό στερέωμα τον 18 αιώνα. Η «Θετική» φιλοσοφία είναι η συστηματική διάταξη κάθε επιστητού νόμου του κόσμου των φαινομένων θεμελιωμένη πάνω στη βάση μιας φαινομενολογικής γνωσιοθεωρίας. Η μεταφυσική, η θεολογία, οι τελεολογικές προοπτικές, τα υπερφυσικά όντα, οι κινητήριες δυνάμεις της φύσης, τα πρωταρχικά αίτια, απορρίπτονται ως προεπιστημονικοί τρόποι αντιμετώπισης των προβλημάτων.

Σκοπός της φιλοσοφίας ή της επιστήμης δεν είναι η σύλληψη του «πραγματικού», ούτε η ερμηνεία και η κατανόηση του «νοήματός» του ή της «ουσίας» του. Μοναδικός σκοπός της επιστήμης είναι να διακριβώσει με την παρατήρηση, το πείραμα και την μαθηματική επεξεργασία της εμπειρίας τις νομοτελειακές συναρτήσεις της φύσης, οι οποίες θα καταστήσουν τον άνθρωπο ικανό να επέμβει σκόπιμα στις φυσικές σχέσεις και να τις διαπλάσει κατά τα συμφέροντά του. Κάθε επιστήμη οφείλει να θεσπίσει ορθολογικές μεθόδους για την τεχνική εξουσίαση του αντικειμένου της. Επιστημονική γνώση της φυσικής και κοινωνικής πραγματικότητας θα σήμανε τη δυνατότητα σκόπιμης (ορθολογικής) διαμόρφωσής της. Ο μαθηματικός υπολογισμός, ο οποίος προσφέρει σαφήνεια και ακριβολογία, αποκαλύπτει τις ομοιομορφίες που παρουσιάζει ο κόσμος των φαινομένων και καταδεικνύει τους σταθερούς νόμους που τον διέπουν. Αν το επιστημονικό πνεύμα το επιτύχει αυτό, τότε αποκτά απόλυτη βεβαιότητα στα πορίσματά της, γενικό κύρος στις διαπιστώσεις της και διαμορφώνει την πεποίθηση ότι προοδεύει αδιάκοπα έναντι των άλλων συμβολικών μορφών της ανθρώπινης σκέψης.

Έτσι, θετική φιλοσοφία και επιστήμη, εξασφαλίζουν περίοπτη θέση στο πολιτισμικό στερέωμα, προάγεται κυριολεκτικά στο αξίωμα μιας πνευματικής δύναμης που δημιουργεί πολιτισμό. Δηλαδή η θετικότητα της επιστημονικής γνώσης έγκειται στην δυνατότητα να εφαρμόζεται στην πράξη. Όσο περισσότερες νομοτελειακές σχέσεις μεταξύ των φαινομένων αναγνωρίζει με ακρίβεια ο επιστήμονας, τόσο περισσότερο μπορεί να προβλέπει και να διαμορφώνει σκόπι-

μα την πραγματικότητα. Ότι στο πνεύμα του θεωρητικού ερευνητή είναι νομοτελειακή σχέση ανάμεσα στα φαινόμενα, μετασχηματίζεται στο πνεύμα του τεχνίτη-τεχνολόγου σε σχέση από σκοπούς που μπορούν να επιτευχθούν και μέσα που μπορούν να εφαρμοστούν για να επιτευχθούν οι σκοποί.

Η θετική φιλοσοφία και επιστήμη αναζητά τη γνώση για να εξυπηρετήσει την τεχνική με την πιο πλατιά έννοια του όρου, την ορθολογιστική διαμόρφωση της πολιτισμικής ζωής σε όλα τα πεδία. Η μαθηματική επιστήμη με τη τυπικο-λογική συγκρότησή της μετουσιώνεται σε σύμβολο της ιστορικο-πνευματικής τάξης, η οποία οφείλει να είναι εντελώς καθορισμένη από τις αρχές της ορθολογικής νομοκανονικότητας, της κυριαρχίας δηλαδή της λογικής και της αένας προόδου και εξέλιξης της ανθρώπινης διάνοιας. Ο θετικισμός, ως ιδεολογία της επιστήμης, υποστηρίζει ότι μπορεί να γνωρίζει τους νόμους του «πραγματικού» και κυρίως το νόμο της εξέλιξης της ανθρώπινης διάνοιας, η οποία είναι προϊόν της εξέλιξης και τελείται με την αναγκαιότητα των φυσικών νόμων. Η ανθρώπινη διάνοια είναι το ύψιστο προϊόν της φυσικής εξέλιξης και απόδειξη γι' αυτό είναι ότι αναγνωρίζει τον εαυτό της ως τέτοιο. Αφού το ανθρώπινο πνεύμα ανυψώθηκε με την επίμονη εργασία του στη θετική κατάσταση, έγινε σύγχρονως ικανό να παρεμβαίνει και να διαμορφώνει τη φυσική πραγματικότητα. Η ιστορία αποκτά αυτοσυνείδηση του νοήματός της, ο φυσικός νόμος έγινε συνειδητός φυσικός νόμος, το φυσικό «είναι» που διέπεται από νόμους, μεταβάλλεται σε κυρίαρχο πνεύμα. Ενώ η θετικιστική φιλοσοφία επιδιώκει να αποβάλλει από την επιστήμη κάθε μεταφυσικό πρόβλημα αξίας, ιδέας και σκοπού, εντούτοις ανακλύπει μια δομική αντινομία στο πνευματικό εγχείρημα της θετικιστικής φιλοσοφίας και επιστήμης. Αυτή η αντινομία είναι το διακριτικό γνώρισμα κάθε φυσιοκρατικής φιλοσοφίας και αυτό γιατί μετασχηματίζει το είναι σε ιδέα, την αιτιότητα σε σκοπιμότητα. Ακριβώς το ίδιο παρατηρείται και στο «θετικό» πνεύμα, το οποίο προσπαθεί να καθορίσει το νόημα και το σκοπό της ιστορίας της ανθρωπότητας.

Ο φιλοσοφικο-ιστορικός νόμος της εξέλιξης της διάνοιας και της προόδου της γνώσης έχει ως αφετηρία την παραστατική μυθολογία

στική φαντασία που συνιστούσε την πρωτόγονη κατάσταση του ανθρώπινου πνεύματος, μεταβαίνει σε μια σκέψη που διανοείται με αφηρημένες μεταφυσικές κατηγορίες και από εκεί προοδευτικά το ανθρώπινο πνεύμα προχωρά στο σαφές, καθολικά έγκυρο και πρακτικά εφαρμόσιμο σύστημα των θετικών επιστημών που είναι ο φυσικός εξελικτικός νόμος της ανθρώπινης διάνοιας. Η θετική επιστήμη είναι το επιστέγασμα της πνευματικής ιστορίας της ανθρωπότητας, απομακρύνει τη μαγεία και τη δεισιδαιμονία, τη τύχη και το θαύμα και θεσπίζει ορθολογιστικές μεθόδους για την κυριαρχία της φύσης. Η προβολή της στο κοινωνικο-πολιτικό και οικονομικό στερέωμα φιλοδοξεί να αποδομήσει τα μεταφυσικά είδωλα, τις αυθαίρετες μορφές εξουσίας των απολυταρχικών κρατών, τα νομικο-ταξικά καθεστώτα των φεουδαρχικών καστών και συντεχνιών, τις αιματηρές επαναστάσεις που δεν έχουν νόημα. Στόχος να μετουσιωθεί η θετική σκέψη σε κοινωνικο-πολιτική πρακτική, η οποία θα συμβάλλει στη διαμόρφωση μιας καινούργιας εποχής όπου οι κοινωνικές σχέσεις θα διαμορφώνονται ελεύθερα και συνειδητά, θεμελιωμένες στο πνεύμα των θετικών και φυσικών επιστημών. Κατανοούμε ότι τα θεμέλια της θετικής επιστήμης είναι μεταφυσικά και ιδεαλιστικά, η ιδεολογική επένδυση του ορθολογικού πυρήνα της, περιστρέφεται γύρω από ένα αξονικό ηθικό-δεοντολογικό στοιχείο, την πίστη στην υπεροχή της λογικής και της πράξης, πίστη στην ιδέα της γραμμικής προόδου του πνεύματος και της συστηματοποίησης της κυριαρχίας στο φυσικό και κοινωνικό κόσμο.

Βέβαια το φιλοσοφικό ιδεολογικό σύστημα του θετικισμού είναι σύμβολο των ιστορικών καταστάσεων, μέσα στις οποίες καλλιεργήθηκε και οργανώθηκε ο πνευματικός της προσανατολισμός. Είναι πρόδηλες όχι μόνο οι έμμεσες σχέσεις, αλλά και οι απευθείας δεσμοί ανάμεσα στο νοηματικό περιεχόμενο μιας ιστορικής εποχής και την ιδεολογία της φιλοσοφικής και επιστημονικής θεωρίας. Οι πνευματικοί σχηματισμοί διαμορφώνονται στον εκάστοτε ιστορικο-γεωγραφικό χωρόχρονο με τις συγκεκριμένες διοικητικές, υλικό-κοινωνικές δομές που τον χαρακτηρίζουν, αλλά και τον διαμορφώνουν σε μια αμφίδρομη σχέση που δεν εξισώνει, αλλά και δεν αντιπαραθέτει το πνευματικό με το υλικό στοιχείο. Στην περίοδο που εξετάζουμε, 19 αιώνας, συντελείται μια αποφασιστική

στροφή στην παγκόσμια ιστορία που μεταβάλλει το ρυθμό της και αναδεικνύει πρωτόφαντες πολιτισμικές προοπτικές. Η αναδυόμενη τάξη των αστών, η οποία προέκυψε από τις αντι-απολυταρχικές επαναστάσεις του 18 αιώνα, εισβάλλει στο ιστορικό γίγνεσθαι της ανθρωπότητας και μεταβάλλει ριζικά τις προοπτικές της. Η κοινωνικο-πολιτική-οικονομική και πολιτιστική δύναμη της αστικής τάξης αναλαμβάνει και συστηματοποιεί το διαχρονικό σύστημα των ιδεολογικών-κοινωνικών αναπαραστάσεων, επιχειρώντας να το σχεδιάσει σύμφωνα με τα συμφέροντά της.

Η Φιλοσοφία στο Νεώτερο Κόσμο

Τα κείμενα που παρατίθενται αποτελούν μια στοχαστική διερεύνηση της ιστορίας της φιλοσοφίας στις πιο “δυσπρόσιτες” θεματικές της – στα νοητά όρια μεταξύ οντολογίας και ηθικής, γνωσιοθεωρίας και φιλοσοφίας της γλώσσας, φιλοσοφικής ανθρωπολογίας και αισθητικής. Επιχειρούμε μια φιλοσοφική ιστορία της φιλοσοφίας και όχι απλώς μια “ιστορία των ιδεών” με στόχο την ανάδειξη των εσώτερων δομών της δυτικής σκέψης και την κατανόηση των θεμελιωδών ερωτημάτων της.

Αν η μεταφυσική ορίζονταν ως επιστήμη των πρώτων αρχών του όντος, η νέα φιλοσοφία της φύσης αναζητά τις πρώτες αρχές του φυσικού κόσμου.

Σημειώνει ο Παναγιώτης Κονδύλης: «Η μεταφυσική έγινε έτσι γενικευμένη φιλοσοφική φυσική και η πρόθεση “μετά” δεν υποδήλωνε τη μετάβαση από τον εμπειρικό κόσμο στη σφαίρα του υπερβατικού, παρά την εύρεση των έσχατων δομών και νομοτελειών του ίδιου του εμπειρικού κόσμου, οι οποίες μολονότι δεν υπάρχουν έξω από αυτόν, όμως δεν είναι δυνατόν να διατυπωθούν θεωρητικά, αν δεν υπερβαθεί το επίπεδο της άμεσης αισθητηριακής εμπειρίας».

Kepler, Galileo, Copernicus και Newton

Από την Αναγέννηση και εντεύθεν έχουμε τη δημιουργία μιας νέας αντίληψης του σύμπαντος, η οποία σήμανε το οριστικό τέλος της μεσαιωνικής-χριστιανικής ερμηνείας της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Από τη γεωκεντρική κοσμοεικόνα του Μεσαίωνα, μεταβαίνουμε στην ηλιοκεντρική κοσμοεικόνα της Αναγέννησης. Οι ανακαλύψεις του Copernicus, του Kepler και του Galileo κάνουν ρήξη με την Αριστοτέλεια φυσική και αλλάζουν την ανθρώπινη αντίληψη για τον κόσμο. Ο τελεολογικός και ανιμιστικός τρόπος σκέψης, αντικαθίστανται από τον μηχανιστικό και αιτιοκρατικό τρόπο σκέψης για τον υλικό κόσμο. Οι φυσικές επιστήμες μετασχηματίζονται σταδιακά, σε εφαρμοσμένες και λειτουργικές ενώ η ποιοτική μελέτη της

φύσης μετατρέπεται σε ποσοτική. Ο άνθρωπος από θεατής που ενατενίζει και διαλογίζεται την απόμακρη τελειότητα και λαμπρότητα των αστέρων και των ουράνιων σφαιρών, μετατρέπεται σε κυρίαρχο και εξουσιαστή της φύσης.

Οι φυσικοί φιλόσοφοι εστιάζουν το ενδιαφέρον τους, όχι στις πρώτες αιτίες των φαινομένων (γενεσιουργά αίτια), αλλά κυρίως στην αναζήτηση των νόμων στους οποίους υπακούουν τα φαινόμενα. Οι βασικές αρχές της επιστημονικής μεθοδολογίας δεν διατυπώνονται με αξιολογικές έννοιες όπως τελειότητα, αρμονία, νόημα και σκοπό και οι φυσικοί νόμοι που ανακαλύπτονται στη γη, ισχύουν για όλο το σύμπαν μιας που το σύμπαν είναι ενιαίο και άπειρο, και όχι διαιρεμένο σε τέλειες και ατελείς περιοχές όπως στον αρχαίο και μεσαιωνικό κόσμο. Στο νέο αυτό σύμπαν, η επίγεια φυσική γίνεται και ουράνια φυσική και αυτό γιατί οι φυσικοί νόμοι που ανακαλύπτονται στη γη, ισχύουν για όλο το σύμπαν. Εξίσου σημαντική μεταβολή αποτέλεσε η γεωμετρικοποίηση του χώρου. Από το πεπερασμένο, κλειστό και ιεραρχημένο σύμπαν του Αριστοτέλη, όπου ο χώρος είναι ένα σύνολο διαφοροποιημένων τόπων που καταλαμβάνουν τα σώματα, μεταβαίνουμε στο ενιαίο, άπειρο, ομογενή και χωρίς ιεραρχικές δομές σύμπαν, οι ιδιότητες του οποίου μπορούν να περιγραφούν μαθηματικά με άξονα την Ευκλείδεια γεωμετρία.

Οι Kepler, Galileo, Copernicus και Newton, αποδομούν την ιεραρχική δομή του αρχαίου και χριστιανικού φυσικού σύμπαντος με τη μονιστική και υλιστική φυσική φιλοσοφία της Αναγέννησης

Η σκέψη του Kepler, ενώ βρίσκεται υπό την επιρροή του κυρίαρχου πυθαγορισμού-πλατωνισμού της Αναγέννησης, δεν μπορούσε να αποδεσμευθεί ολοκληρωτικά από τον Αριστοτελισμό, αλλά και από τις μεταφυσικές αντιλήψεις του θεολογικού δόγματος όπως αυτές σκιαγραφούνται στην πεποίθησή του ότι η αλήθεια είναι κρυμμένη στον «πανδέκτη του Θεού». Βέβαια, ο Kepler υποστήριζε ότι καθήκον του επιστήμονα είναι να την ανακαλύψει και έτσι, προωθεί την έρευνα της φυσικής και σε χώρους που ήταν γνωσιοθεωρητικά απρόσιτοι λόγω της κυριαρχίας της χριστιανικής μεταφυσικής. Με την εισαγωγή της έννοιας της δύναμης στο γλωσσικό και εννοιολογικό σύστημα της φυσικής, έχουμε μια μεταβολή

«επιστημολογικού παραδείγματος». Από τον ανιμιστικό και ανθρωπομορφικό μεταφυσικό-θεολογικό τρόπο σκέψης μεταβαίνουμε στον μηχανιστικό τρόπο σκέψης, μια εξέλιξη που προοικονομεί την πορεία της επιστήμης τον 17ο αιώνα.

Ο Galileo αξιοποίησε προβληματισμούς που είχαν αναπτυχθεί τόσο στον Μεσαίωνα όσο και στην Αναγέννηση και τους γονιμοποίησε με πρωτότυπο τρόπο, δίνοντας μια καινούργια διάσταση στον τρόπο εξέτασης των φυσικών φαινομένων. Συγκεκριμένα, η μεθοδολογική προσέγγιση του Galileo, συνδύαζε το νεοπλατωνικό μεταφυσικό αξίωμα σχετικά με τη μαθηματική δομή της φύσης, αλλά και πρακτικές από τη φυσική πειραματική του Αρχιμήδη. Επίσης, ενσωμάτωσε τη μέθοδο της ανάλυσης και της σύνθεσης που είχε ήδη αναπτυχθεί στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και οι οποίες αντιμετωπίζονταν όχι απλώς ως λογικές κατηγορίες, αλλά και ως εμπειρικές διαδικασίες. Επίσης, υιοθέτησε την επιλογή της απλούστερης λογικής υπόθεσης από τις διαθέσιμες εξηγητικές υποθέσεις που διατυπώνει ο επιστήμονας, η οποία αποτελούσε μια εκδοχή του κανόνα του Ockham (του κανόνα της οικονομίας της νόησης, σύμφωνα με την οποία μία θεωρία θα πρέπει να διέπεται από απλότητα) που είχε διατυπωθεί στον ύστερο Μεσαίωνα. Ο Galileo θα διακηρύξει ότι «το μεγάλο βιβλίο της φύσης είναι γραμμένο στη μαθηματική γλώσσα». «Μέτρα, ό,τι είναι μετρήσιμο και ό,τι δεν είναι μετρήσιμο, κατέστησέ το μετρήσιμο» έτσι, ο Galileo χαράζει τη μαθηματική διερεύνηση του φυσικού κόσμου. Στον Galileo οφείλεται, επίσης, η επιστημολογική τομή ανάμεσα σε: α) πρωτεύουσες ιδιότητες όπως μάζα, ταχύτητα και γεωμετρικές διαστάσεις, οι οποίες μπορούν να απεικονιστούν ως μαθηματικά (ποσοτικά) μεγέθη και γι'αυτό αποδίδουν την αντικειμενική υπόσταση των φυσικών όντων και β) δευτερεύουσες ιδιότητες των φυσικών σωμάτων όπως χρώματα, ήχους, γεύσεις και οσμές, οι οποίες παράγονται από τα ανθρώπινα αισθητήρια όργανα και γι'αυτό το λόγο, επηρεάζονται και αλλάζουν από τις φυσικές και βιολογικές συνθήκες. Η επιστημονική θεωρία ασχολείται με τις ιδιότητες των σωμάτων που υπόκεινται σε μαθηματική, δηλαδή ποσοτική επεξεργασία. Η παραπάνω επιστημολογική διάκριση, αποτέλεσε το θεμελιώδες στοιχείο της φιλοσοφικής γνωσιοθεωρίας του 17ου και 18ου αιώνα και ειδικά της βρετανικής

εμπειριστικής γνωσιοθεωρίας.

Με τον Copernicus ανατράπηκε εκ βάθρων το Αριστοτελικό-Πτολεμαϊκό κοσμολογικό σύστημα, το οποίο θεωρούσε τη γη ως το κέντρο του σύμπαντος. Με την Κοπερνίκεια αντιστροφή οπτικής, η γη εκθρονίστηκε από το κέντρο του σύμπαντος και περιορίστηκε σ'ένα μόρφωμα αστρικής ύλης μέσα στην συμπαντική απειρία. Ενώ η γεωκεντρική μεταφυσική καταξιώνόταν από μια υπερβατική οντότητα (παγκόσμιος λόγος, Θεός), η οποία εγγυόταν τη θέση του Ανθρώπου στο φυσικό σύστημα, στην νέα κοσμολογία, η οποία αποτέλεσε τον φαντασικό πυρήνα του νεωτερικού κοσμοειδώλου, ο άνθρωπος βρίσκεται μόνος στο άγνωστο και απειλητικό σύμπαν. Ο άνθρωπος σώζεται, προάγεται και τελειοποιείται με τον έμφυτο πνευματικό οπλισμό που διαθέτει, υπό συνθήκες διανοητικού και πρακτικού αυτοκαθορισμού.

Newton

Η ουράνια μηχανική του Newton αποτελεί μια κοσμοϊστορικής σημασίας φυσική φιλοσοφία, η οποία νοηματοδοτεί τη νεωτερική πρόσληψη και κατανόηση του φυσικού κόσμου. Η αυτοσυνειδησία του Δυτικού πολιτισμού, του 18ου και 19ου αιώνα, περιστράφηκε στον αστερισμό των ιδεών που διέπουν το μηχανιστικό κοσμοείδωλο του Newton και του επιστημολογικού του υποβάθρου που ήταν η παρατήρηση και ο πειραματικός έλεγχος των θεωριών. Ο Newton ενσωμάτωσε τις πεποιθήσεις του Kepler και του Galileo και διατύπωσε μια γενική θεωρία για τη λειτουργία του σύμπαντος, η οποία εξηγούσε όλα τα επιμέρους φαινόμενα της εμπειρικής παρατήρησης ως απόρροια καθολικών και αναγκαίων φυσικών νόμων (όπως εκείνος της βαρύτητας). Το εξηγητικό πλαίσιο της κοσμολογίας του, εισάγει και εδραιώνει τον αιτιοκρατικό τρόπο του σκέπτεσθαι, που επηρεάζει βαθμιαία της έρευνα των φυσικών και κοινωνικών φαινομένων από την εποχή των Διαφωτισμού.

Το νευτώνειο σύμπαν αναπαρίσταται ως μια μεγαμηχανή, όπου κάθε φυσικό συμβάν καθορίζεται αυστηρά από μια συγκεκριμένη αιτία. Μια μεταφυσική αχλύ περιβάλλει την αιτιοκρατική σκέψη και

αυτό γιατί, η τέλεια μηχανική δομή του σύμπαντος αποδίδεται σ'ένα υπέρτατο ον με μαθηματική διάνοια. Η αντι-μεταφυσική αιχμή της μεθοδολογίας του, η εμπειρική επιστήμη δηλαδή που ανιχνεύει μια αυστηρή μαθηματική νομοτέλεια στον φυσικό κόσμο, συμπορεύεται με τον μεταφυσικό και θεολογικό στοχασμό για τον Θείο Νου που δημιουργεί την τέλεια μαθηματική τάξη. Η Νευτώνεια κοσμολογία επηρέασε την Καντιανή κοσμολογία για τις αρχές του σύμπαντος που δημιουργείται από ένα νεφέλωμα ασχημάτιστης κοσμικής ύλης, αλλά και την κοσμολογία του Laplace, η οποία επεξεργάστηκε με μαθηματικό τρόπο την αρχή της απόλυτης αιτιοκρατίας.

17ος - 18ος Αιώνας: Η Επιστημολογική Στροφή της Φιλοσοφίας

Οι εξελίξεις στην επιστημονική σκέψη κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, μετέβαλλαν τους σκοπούς και τα ενδιαφέροντα της φιλοσοφίας και ανέδειξαν τη γνωσιολογική διαμάχη μεταξύ του ορθολογισμού και του εμπειρισμού. Η Νευτώνεια φυσική φιλοσοφία ήταν αυτή που παρείχε το εξηγητικό πλαίσιο για την κατανόηση της φύσης ως ενιαίου συστήματος, διεπόμενου από καθολικούς και αναγκαίους νόμους και εισήγαγε τους θεμελιώδεις κανόνες της πειραματικής μεθόδου. Η φιλοσοφία επηρεάστηκε από την επιστήμη, κατά τη διαδικασία παραγωγής αντικειμενικής αλήθειας και προσπάθησε να περιγράψει τον τρόπο λειτουργίας της ανθρώπινης διάνοιας, για να καταστεί εφικτό αυτό το κατόρθωμα. Η στροφή της φιλοσοφίας προς το υποκείμενο της γνώσης τη μετέτρεψε σε επιστημολογία. Στόχος της ήταν η διερεύνηση των εγγενών γνωστικών δυνάμεων του ανθρώπινου νου που βρίσκουν την πιο χαρακτηριστική τους έκφραση στο πλαίσιο των επιστημονικών αληθειών. Δυο μεγάλα επιστημολογικά ρεύματα προέκυψαν από αυτήν την εξέλιξη: α) Ο Καρτεσιανός ορθολογισμός που τόνιζε την υπεροχή της λογικής στη θεμελίωση των επιστημών, με την προϋπόθεση ότι θεσπίζονται οι ορθές μέθοδοι για τη χρησιμοποίησή της και β) ο Βρετανικός εμπειρισμός με πρωταγωνιστές τους Locke, Berkeley και Hume, οι οποίοι τόνιζαν την προτεραιότητα των δεδομένων της αισθητηριακής εμπειρίας και την καθοδήγηση της νόησης από αυτά.

Descartes

Η Καρτεσιανή φιλοσοφία έθεσε το μεταφυσικό, γνωσιοθεωρητικό και ιδεολογικό πλαίσιο της νεότερης φιλοσοφίας. Θα λέγαμε ότι με τη φιλοσοφία του Descartes συντελείται μια επαναστατική τομή στην ιστορία της φιλοσοφίας, η οποία συγκροτείται γύρω από καινούργιους άξονες αναφοράς, επινοώντας νέους προβληματισμούς και ανοίγοντας άγνωστους ορίζοντες στην περιπέτεια του Λόγου. Ο Descartes, οπαδός του επιστημονικού πνεύματος που εγκαινιά-

ζουν οι Kepler, Copernicus και Galileo, υιοθετεί την προοπτική της κυριαρχίας της φύσης που έθεσε ο Bacon και η οποία κατεύθυνε τις έρευνές του. Το «σκέπτομαι» του Descartes, μεταθέτει τα κριτήρια της αλήθειας από το αντικείμενο στο υποκείμενο της γνώσης, από το πράγμα στη συνείδηση, από την ετερονομία της αυθεντίας και της παράδοσης στην αυτονομία του εγώ. Το Καρτεσιανό «εγώ» αναγορεύεται στην απόλυτη αρχή, η οποία νομιμοποιεί το γνωστικό εγχείρημα. Το προμηθεϊκό σχέδιο για την κατάκτηση της φύσης και τον εξανθρωπισμό της, βρίσκει τη δυνατότητα πραγμάτωσής του. Ο Descartes έχει συνείδηση αυτού του σχεδίου και στο "Λόγο περί της μεθόδου" θεωρεί τον σκοπό του καινούργιου τρόπου σκέψης που προτείνει: «να μας καταστήσει κύριους και κτήτορες της φύσης». Ο σκοπός της γνώσης δεν είναι θεωρητικός, αλλά πρακτικός. Η επιστήμη και η τεχνική οφείλουν να μας εξασφαλίζουν τα απαραίτητα αγαθά για τη βελτίωση των όρων ζωής.

Δύο θεμελιώδεις έννοιες από το καρτεσιανό εννοιολογικό οπλοστάσιο, διαμορφώνουν τη φαντασιακή εικόνα της νεότερης εποχής: η έννοια του εγώ και η έννοια της αμφιβολίας. Το εγώ που αυτοσυνειδητοποιείται στην αμεσότητα της εσωτερικής του εποπτείας, εγγυάται την αλήθεια των ιδεών και των κρίσεων, εφόσον βέβαια, παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά του προφανούς, της ανάλυσης, της σύνθεσης, της πλήρους απαρίθμησης και της σαφήνειας (η σύγχρονη επιστήμη θεσμοποιεί τα κριτήρια-αξίες της). Δεν υπάρχει τίποτε άλλο πέραν του εγώ που να δικαιούται, να αποφαίνεται και να νομιμοποιεί την αλήθεια. Σ' ότι αφορά την αμφιβολία αυτή, έχει κριτικό χαρακτήρα. Ελέγχεται και απορρίπτεται ως αναληθές, οτιδήποτε δεν πληροί τους όρους της ασφαλούς και θεμελιωμένης γνώσης. Η κριτική αμφιβολία εποπτεύει τους λόγους και τις αντιλήψεις ώστε να μπορεί να αποδομεί και να αναδομεί σύμφωνα με τις αρχές του έγκυρου επιστημονικού λόγου, την ενάργεια και τη σαφήνεια. Ο Descartes επιχειρεί να θεμελιώσει την επιστήμη και το εγχείρημα που χρησιμοποιεί είναι ευρηματικό: ότι δεν είναι αποτέλεσμα σκέψης, όπως το υποκείμενο και η συνείδηση, προέρχεται από την ομοιογενή έκταση (*res extensa*) που διέπεται από νόμους, απλούς και παγκόσμιους.

Οι αισθητές ιδιότητες που φαίνονται σαν πραγματικότητες, μεταβάλλονται οτιδήποτε παραμένει αμετάβλητο και μόνον αυτό μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο της επιστήμης, δηλαδή η έκταση που δεν είναι αισθητή, αλλά απαιτεί νοητική επεξεργασία. Όποιο αντικείμενο και εάν παρατηρήσουμε, αποτελείται ως προς την ύλη του από την ίδια ομοιογενή έκταση. Βλέπουμε στην παραπάνω θέση, ότι η σκέψη δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο της επιστήμης και αυτό γιατί δεν έχει έκταση, αλλά είναι αυτή που μας οδηγεί στη ανακάλυψη των πολύμορφων φαινομένων. Καθώς το ανθρώπινο πνεύμα είναι μοναδικό και η επιστήμη θα είναι μοναδική. Καθώς η έκταση είναι μοναδική, το αντικείμενο της επιστήμης, γενικά, θα είναι και αυτό μοναδικό. Αυτή είναι η μήτρα της σύγχρονης επιστήμης. Η επιστήμη δεν μπορεί να έχει ως αντικείμενο τα πάντα, καθώς αποφαίνεται μόνον για οτιδήποτε περιέχεται στην έκταση, δηλαδή για ό,τι αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις μας.

Έχει ένα, σαφώς καθορισμένο, πεδίο έρευνας και μελέτης, όρια και συγκεκριμένους όρους. Οι συνέπειες αυτής της θέσης είναι τεράστιες: το σώμα που είναι καθαρή έκταση και «ξένο» ως προς τη σκέψη, παραδίδεται στην επιστημονική γνώση. Γνωρίζοντας ότι η ζωή ανήκει στο σώμα, ότι το σώμα είναι ζώο και ότι το ζώο είναι μια μηχανή, ένας μηχανισμός όπως είναι ένα ρολόι, η σκέψη διαχωρίζεται από τη ζωή, ο νους από το σώμα. Ο Descartes έζησε και έδρασε στον 17ο αιώνα, έναν αιώνα θρησκευτικών πολέμων και πολιτικής αναταραχής. Μέσα σ' αυτό το ιστορικο-πολιτισμικό πλαίσιο, ο Descartes αναζήτησε τη βεβαιότητα στο «σκέπτομαι» και ως ασφαλή τρόπο για τη θεμελίωση της γνώσης, την εγκυρότητα της μαθηματικής επιστήμης. Το κριτικό εννοιολογικό δυναμικό του καρτεσιανού ορθολογισμού γονιμοποίησε πολλαπλές περιοχές της σκέψης και επηρέασε καθοριστικά την πνευματική ιστορία του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα. Η αρχή του καρτεσιανού υποκειμένου, παρά τις όποιες αμφισβητήσεις δέχτηκε, παρέμεινε ο άξονας αναφοράς της δυτικής ορθολογικότητας, αλλά και του ιστορικού γίγνεσθαι του δυτικού πολιτισμού.

Ο Descartes θεμελίωσε ορθολογικά, το μηχανιστικό κοσμοείδωλο των φυσικών φιλοσόφων της αναγεννησιακής εποχής. Το προμη-

θεικό σχέδιο για την κατάκτηση της φύσης και τον εξανθρωπισμό της, βρίσκει τη δυνατότητα πραγμάτωσής του. Ο Descartes έχει συνείδηση αυτού του σχεδίου και στο "Λόγο περί της μεθόδου" θεωρεί ότι σκοπός του καινούργιου τρόπου σκέψης που προτείνει είναι: «να μας καταστήσει κύριους και κτήτορες της φύσης» και συνεχίζει: «αντί για μια θεωρησιακή φιλοσοφία που διδάσκεται τώρα στα σχολεία, μπορούμε να βρούμε μια πρακτική φιλοσοφία, όπου μαθαίνοντας πώς δουλεύει η φύση, να γίνουμε κύριοι και κυρίαρχοι της φύσης». Ο σκοπός της γνώσης δεν είναι θεωρητικός, όπως στην αρχαιοελληνική σκέψη, αλλά πρακτικός η επιστήμη και η τεχνική οφείλουν να παρεμβαίνουν στη φύση και να μας εξασφαλίζουν τα απαραίτητα αγαθά για τη βελτίωση των όρων ζωής. Άλλωστε, τα σύγχρονα μέσα παρατήρησης και μέτρησης πρόσφεραν αυτή τη δυνατότητα. Η Αριστοτέλεια φυσική φιλοσοφία ήταν «επιστήμη χωρίς μετρήσεις και χωρίς μέσα παρατήρησης», ήταν «θεωρία». Στην πραγματικότητα, η Αριστοτέλεια φυσική ήταν μια μεταφυσική, όμως θεωρητικές μέθοδοι για διαφορετικά αντικείμενα μελέτης. Στη φυσική, ο Αριστοτέλης πραγματευόταν τα αντικείμενα που γίνονται αντιληπτά (άστρα, κινήσεις), ενώ στη μεταφυσική, διερευνούσε τις αρχές που μορφοποιούν τον φυσικό κόσμο και τον καθιστούν ανιχνεύσιμο.

Σε αντίθεση με τον Descartes που το φιλοσοφικό του σύστημα στηρίχθηκε σε αναγκαίες αποδείξεις, για άλλους φυσικούς φιλοσόφους, η νέα φυσική φιλοσοφία δομούνταν σχεδόν αποκλειστικά, πάνω στην εμπειρία. Από τους πιο ένθερμους υμνητές και κήρυκες της νέας εμπειρικής και παρατηρησιακής γνώσης ήταν ο Bacon, ο οποίος πρότεινε μια συστηματική μέθοδο ανάπτυξής της, που είχε ως βάση της τη συλλογή και την ταξινόμηση των παρατηρησιακών δεδομένων. Η μέθοδός του αφορμάται από την εμπειρία, αλλά η εμπειρία καθοδηγείται από τη λογική και τη νόηση. Μια ακόμα σημαντική διάσταση του έργου του Bacon, ήταν η πεποίθηση ότι η απόκτηση της γνώσης δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά επιδιώκεται προς το κοινό καλό και οφείλει να γίνει υπόθεση ενός κατάλληλα οργανωμένου ιδρύματος.

Εμπειριστές

Locke

Το μεγάλο επιστημολογικό ρεύμα του εμπειρισμού είναι μια γνωσιολογική θεώρηση που επεξεργάζεται συστηματικά τις μεθόδους, μέσω των οποίων εξάγεται η γνώση από την αισθητηριακή αντίληψη. Η κεντρική παραδοχή του εμπειρισμού είναι ότι τα όρια της γνώσης συμπίπτουν με τα όρια της εμπειρίας και η επιστήμη περιορίζεται στον τρόπο λειτουργίας των πραγμάτων της εμπειρίας. Ενώ η ορθολογιστική επιστημολογία του Descartes υποστήριζε ότι στον ανθρώπινο νου υπάρχουν έμφυτες ιδέες, ο Locke διατείνεται ότι ο νους είναι άγραφη δέλτος (tabula rasa). Η λειτουργία του ανθρώπινου νου συνίσταται στην επεξεργασία των πληροφοριών που προσλαμβάνουν οι αισθήσεις. Ο νους επεξεργάζεται τις πληροφορίες που τον εφοδιάζουν οι αισθήσεις με την «αρχή του συνειρμού». Τα πρωταρχικά συστατικά της εμπειρικής γνώσης είναι οι «απλές ιδέες». Οι απλές ιδέες συνδέονται και σχηματίζουν τις μορφές που έχουν τα αντικείμενα της καθημερινής ζωής κι έτσι παράγονται οι «σύνθετες ιδέες», οι οποίες θεωρούνται τα απεικάσματα των πραγμάτων και των ιδιοτήτων τους. Ο Locke, όπως προηγουμένα ο Galileo και ο Descartes, διακρίνει τις ιδιότητες των πραγμάτων σε πρωτογενείς και δευτερογενείς. Για τη γνωσιολογία του Locke, η «πραγματική ουσία» των πραγμάτων παραμένει απρόσιτη για τον ανθρώπινο νου, έτσι η αμφιβολία εγκαθίσταται στην καρδιά της διανοητικής ζωής και περιορίζει την εμβέλεια του επιστημονικού λόγου. Ταυτόχρονα, επιμένει ότι η πειραματική επιστήμη είναι η μοναδική πηγή της θεωρητικής αλήθειας για τον φυσικό κόσμο.

Ο εμπειρικός ιδεαλισμός του Berkeley

Ο επίσκοπος Berkeley αμφισβητεί τη διάκριση ανάμεσα σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες ιδιότητες, που είχε εισηγηθεί ο Galileo και είχε υιοθετήσει ο Locke. Για τον Berkeley, το «είναι» είναι η αντίληψή μας για το είναι, το είναι υπάρχει εάν έχει παρατηρηθεί. Θεωρεί ότι

η αντίληψη για το είναι απαρτίζεται από ένα σύμπλεγμα ιδεών, το οποίο προέρχεται από την αισθητηριακή παρατήρηση του επιμέρους αντικειμένου, όντος ή φαινομένου όπως αυτό είναι χωροχρονικά προσδιορισμένο και της ατομικής έννοιας που το νοηματοδοτεί. Ένα «υλικό σώμα» είναι μια νοηματική και λεκτική συμπύκνωση που δεν αναπαριστά τίποτα το αυθύπαρκτο, παρά μόνο το σύνολο των αισθητηριακών εγγραφών, το οποίο αποτελεί το εμπειρικό του περιεχόμενο. Η εμπειρική υπόσταση του αντικειμένου βρίσκεται στον συλλογικό ανθρώπινο νου ή μέσα στον νου του Θεού, ο οποίος σε αντίθεση με τον άνθρωπο είναι παντεπότης.

Ο γνωσιολογικός σκεπτικισμός του Hume, η ερμηνεία της αιτιότητας και το πρόβλημα της επαγωγής

Η σκεπτικιστική προβληματική του Hume, συμβάλλει στη ριζική αναθεώρηση της γνωσιολογίας. Ο Hume κινείται ανάμεσα στον μετριοπαθή ρεαλισμό του Locke και την απόλυτη ιδεοκρατία του Berkeley. Για τον Hume είναι λογικά και εμπειρικά αναπόδεικτο, ότι υπάρχει υλικός κόσμος ανεξάρτητος από τα αισθητήρια όργανά μας (σκεπτικισμός). Ο νους αναφέρεται στο εμπειρικό υλικό που έχουν προσλάβει οι αισθήσεις και η επιστημονική γνώση συνίσταται στην επεξεργασία και τη συστηματική κατάταξη των ιδεών, σύμφωνα με τις κανονικότητες οι οποίες αναδεικνύονται μέσα τους. Η επιστημολογία του Hume είναι υποκειμενο-κεντρική και η πιο προκλητική εφαρμογή της, είναι η ανάλυση της έννοιας αιτιότητας. Για τον Hume, η αιτιακή σχέση είναι η χρονική διαδοχή και η εγγύτητα μέσα στον χώρο ανάμεσα σε δύο συμβάντα Α και Β. Τα δύο συμβάντα από μόνα τους, αποτελούν δύο απόλυτα αυτοτελείς αντιληπτικές στιγμές. Το γεγονός όμως, ότι παρατηρούμε μέσω των αισθήσεων να γειτνιάζουν στον χώρο και τον χρόνο, να ακολουθούν το ένα το άλλο με μια καθορισμένη συχνότητα, κάνει τη μνήμη να δημιουργεί μια σταθερή σύζευξη μεταξύ αυτών των συμβάντων. Το γεγονός ότι αναμένουμε και προσδοκούμε κάθε φορά να επαναληφθεί το φαινόμενο που έχουμε παρατηρήσει οφείλεται σε μια νοητική συνήθεια πάνω στην οποία θεμελιώνεται η υποκειμενική πίστη. Μ'αυτή την έννοια όλες οι θεωρητικές γενικεύσεις σχετικά

με τον κόσμο είναι καθαρά πιθανολογικές. Είναι νοητό και δυνατό, υποστηρίζει ο Hume, ότι στο μέλλον μπορεί να προκύψουν φυσικές παρατηρήσεις οι οποίες να τροποποιούν ή και να ανατρέπουν οLockκληρωτικά τις σημερινές επιστημονικές θεωρίες. Τίποτα δεν μας εγγυάται με βεβαιότητα ότι οι προβλέψεις μας για το μέλλον θα επαληθευτούν μιας που το μέλλον είναι εκτός της εμπειρίας και ως εκ τούτου εξ ορισμού άγνωστο. Το γεγονός ότι αναμένουμε και προσδοκούμε στο μέλλον να επαναληφθεί η εμπειρία του παρελθόντος οφείλεται σε ψυχολογικά και όχι σε λογικά ή εμπειρικά αίτια. Εικάζουμε ότι η δομή των φυσικών πραγμάτων θα εξακολουθήσει να είναι η ίδια μ'αυτήν που έχουμε συνηθίσει στην ιστορία και η οποία μας παρέχει πρακτική ωφέλεια που εξασφαλίζει την επιβίωσή μας. Αυτή είναι η περίφημη αρχή της «ομοιομορφίας της φύσης», μια υπόθεση που δεν μπορεί να αποδειχθεί. Από την παραδοχή αυτής της αρχής προκύπτει το γνωσιολογικό πρόβλημα της επαγωγής. Κατά συνέπεια, ο Hume, όπως ο Locke και ο Berkeley οδηγείται σε μια πραγματιστική θεώρηση της επιστήμης.

17ος - 19ος Αιώνας, Descartes, Spinoza, Leibnitz, Kant, Hegel

Spinoza

Με τον Spinoza, η ορθολογιστική φιλοσοφία όπως εκτίθεται στην "Ηθική" του, εισηγείται την ιδέα της δομικής υπόστασης του Όντος. Ο Spinoza, ο οποίος ταυτίζει το Όν με τον Θεό και τη Φύση, διακρίνει δύο δομικές ιδιότητες του Θεού: τη νόηση και την έκταση. Η νόηση είναι σύστημα ιδεών και η έκταση είναι το σύστημα των φυσικών αντικειμένων. Τόσο οι ιδέες όσο και τα φυσικά αντικείμενα είναι μετασχηματισμοί μιας και μοναδικής αιώνιας και άπειρης υπόστασης-ουσίας, η οποία συλλαμβάνεται με δύο ξεχωριστούς και ασύμμετρους τρόπους, πότε ως διάνοια και πότε ως ύλη. Έτσι, ο Θεός δεν είναι τόσο η «υπερβατική» αιτία κάθε πράγματος ή φαινομένου, αλλά η «ενυπάρχουσα» αιτία τους. Αυτό σημαίνει, ότι αφού η αιτιότητα είναι μια μορφή αναγκαιότητας και αφού η Θεία Φύση είναι αιώνια, τότε συνάγεται ότι καθετί που συμβαίνει στον κόσμο, συμβαίνει κατά τρόπο αναγκαίο. Η αναγκαιότητα καθορίζει και διέπει ολόκληρη τη ζωή του σύμπαντος κόσμου. Από τη στιγμή που ο Θεός είναι η αιτία των πάντων, αλλά μια αιτία αιώνια, τότε η αντίληψη του χρόνου δεν έχει καμιά σημασία στην αληθινή γνώση του Θεού. Μια αληθινή επιστήμη, όπως και μια αληθινή θρησκεία θα στόχευαν στη θέαση του κόσμου και όχι στη χρονική του διάσταση, αλλά θα τον θεωρούσαν *sub specie aeternitatis*, «υπό το πρίσμα της αιωνιότητας».

Στο σύστημα του Spinoza το Όν είναι το Παν, αποκλείεται η υπερβατικότητα, η ενδεχομενικότητα, η αβεβαιότητα, η απροσδιοριστία, η προθετικότητα, η αυτοτέλεια. Υπάρχει μόνον ο Θεός=Φύση και η άπειρη παραγωγικότητά του που διέπεται από αναγκαιότητα. Η ελευθερία συνίσταται στην αναγνώριση αυτής της αναγκαιότητας που υπάρχει (ορθός λόγος). Η ορθολογιστική φιλοσοφία του Spinoza είναι ένας νατουραλισμός (η Φύση=Παν), ένας πανθειστικός μονισμός (η υπόσταση του Θεού που είναι άπειρη και εμπερι-

έχει άπειρο αριθμό κατηγορημάτων, τα οποία βρίσκονται «σε μια άπειρία τρόπων, την άπειρία των πραγμάτων, δηλαδή το Παν»). Τίποτα δεν υπάρχει έξω από την Θεϊκή υπόσταση, τα πάντα υπάρχουν και ενεργούν «μόνο χάρη στην αναγκαιότητα της φύσης της». Αυτή η υπόσταση δεν εξαρτάται από τίποτα, «είναι αιτία του εαυτού της» και τα πάντα εξαρτώνται από αυτήν. Επίσης, η φιλοσοφία του Spinoza είναι ένας στοχασμός πάνω στην επιθυμία, που τη θεωρεί ως την «ίδια την ουσία του ανθρώπου, το conatus του (η τάση κάθε όντος να εμμένει στο είναι του, η δύναμη της ύπαρξης του και της δράσης του). Αυτή η δύναμη της επιθυμίας αυξάνει με τη χαρά και ελαττώνεται με τη λύπη. Από αυτή την εμπειρική σύλληψη, συνάγεται ένα είδος φυσικής των παθών που συνιστά την αληθινή ψυχολογία.

Για τον Spinoza, είναι ορμέμφυτη τάση μας να επιθυμούμε τη χαρά και συνεπώς την αγάπη γιατί αυξάνουμε τη δύναμή μας. Εφόσον η ουσία του ανθρώπου είναι η επιθυμία, συνάγεται ότι η αιτία της προέρχεται από τη Θεϊκή υπόσταση και την αναγκαιότητα που χαρακτηρίζει κάθε εκδήλωσή της. Έτσι, η φιλοσοφία οLockεληρώνεται μέσω της διανοητικής αγάπης του αιώνιου Θεού, δηλαδή του Παντός. Σε αντίθεση με την απόλυτη απαισιοδοξία του Pascal, ο Spinoza διατείνεται ότι ο άνθρωπος δεν είναι καταδικασμένος σε μια ζωή αμέριμη, αλλά ούτε και μηδαμινή. Δε γεννιόμαστε ελεύθεροι (η αναγκαιότητα μας καθορίζει), αλλά έχουμε τη δυνατότητα να την αναγνωρίσουμε και έτσι, να γίνουμε ελεύθεροι. Είμαστε αιώνιοι (δημιουργημένοι από τα δομικά στοιχεία της Θεϊκής υπόστασης, την έκταση και τη σκέψη), δεν γινόμαστε αιώνιοι. Αναγνωρίζεται το αναπόφευκτο του θανάτου, όμως ο άνθρωπος είναι ικανός να ζήσει, να γνωρίσει, να δράσει και να αγαπήσει μ' ένα «είδος αιωνιότητας», όντας κατηγορημα του αιώνιου όντος.

Leibnitz

Ο Leibnitz υπήρξε πρωτεργάτης της ορθολογιστικής έκφρασης του γερμανικού διαφωτισμού. Ο Leibnitz απορρίπτει την απαισιοδοξία του Pascal, τον νατουραλισμό και τον πολυθεϊστικό μονισμό του Spinoza. Ισχυρίζεται, όπως ο Descartes, ότι αποδεικνύει την

ύπαρξη της υπερβατικότητας του Θεού, αλλά σε αντίθεση με τον Descartes, θεωρεί ότι η ελευθερία προέρχεται από την καλοσύνη του Θεού και όχι από τον ανθρώπινο νου. Ο Leibnitz υποστηρίζει ότι ο κόσμος μας, παρά τις εμφανείς ή αφανείς ατέλειες του, είναι «ο καλύτερος από τους δυνατούς κόσμους» που θα μπορούσε να δημιουργήσει ο πανάγαθος Θεός.

Ενώ ο Θεός-Φύση του Spinoza, ενεργεί πέραν του καλού και του κακού, όλα δηλαδή δικαιώνονται από την απόλυτη αναγκαιότητα, η μεταφυσική παραδοχή του Leibnitz, ότι ο Θεός έπλασε τον καλύτερο δυνατό κόσμο, ευνοεί την Ηθική του Καλού. Αυτό που ενώνει την σκέψη του Descartes, με αυτές του Spinoza και του Leibnitz είναι η έννοια της υπόστασης. Ο Leibnitz, σε αντίθεση με τους προηγούμενους: 1ον) εξατομικεύει την υπόσταση (κάθε υπόσταση είναι ένα «απλό» ον, δηλαδή χωρίς μέρη), 2ον) την καθιστά σύνθετη (καθεμία περικλείει μέσα της το σύνολο του πράγματος, που είναι η ίδια ή που θα της συμβεί) και 3ον) την πολλαπλασιάζει επίπειρον (υπάρχουν τόσες υποστάσεις όσα είναι τα ατομικά όντα: μια απειρία). Αυτό ακριβώς ονομάζει μονάδες, οι οποίες είναι «τα αληθινά άτομα της φύσης» ή «τα στοιχεία των πραγμάτων». Οι μονάδες είναι πνευματικά όντα και κάθε μονάδα συνειδητή ή όχι, έχει την εσωτερική δυναμική της (η δυναμική του Leibnitz αντιτίθεται στην Καρτεσιανή μηχανική: η βάση της φύσης δεν είναι η έκταση ούτε η κίνηση, αλλά η δύναμη).

Έτσι λοιπόν, ο Leibnitz υποστήριξε πως ουσία των όντων είναι η δύναμη που παράγει ενέργεια: «ό,τι δε δρα, δεν υπάρχει». Ο κόσμος αποτελεί ιεραρχία όλων αυτών των δυνάμεων, τις οποίες ο Leibnitz αποκαλεί «μονάδες». Κορυφαία μονάδα είναι ο Θεός, δύναμη άπειρη και νόηση ατελείωτη. Οι μονάδες του δεν έχουν έκταση αφού πρόκειται για μεταφυσικές οντότητες, δηλαδή ασώματα, αλλά αιώνια ψυχικά άτομα που διαφέρουν μεταξύ τους. Η βαθμολογική κλίμακα των μονάδων είναι ανάλογη προς τη σαφήνεια και ευκρίνεια των παραστάσεων αυτών. Οι μονάδες βρίσκονται σε διαρκή μεταβολή, η οποία όμως, δεν επηρεάζει την ταυτότητά τους. Ο Θεός καθώς έπλασε τις ψυχές και τα σώματα, προσέδωσε αυτοτέλεια και ανεξαρτησία κατ'αντιστοιχία σ'αυτά, ώστε κάθε μονάδα παρακο-

λουθεί τον εσωτερικό κόσμο, τον εσωτερικό νόμο, συμφωνώντας με τις άλλες ουσίες. Αυτή τη θεωρία του Leibnitz, την ονόμασαν θεωρία της «προδιατεταγμένης αρμονίας».

Ο Leibnitz θεωρεί επομένως, τον κόσμο ως τον καλύτερο δυνατό που έπλασε ο Θεός, ενώ το κακό που υπάρχει μέσα στον κόσμο, το θεωρεί απόρροια της ατέλειας των όντων, τα οποία βρίσκονται σε διαρκή εξέλιξη προς την τελειότητα. Επίσης, θεωρεί την ψυχή του ανθρώπου αθάνατη, η οποία κατατείνει, εξελισσόμενη, προς έναν τελειότητα. Σε αντίθεση με τον Descartes που έβλεπε τον κόσμο δυαδικά (vous-έκταση) και τον Spinoza που έβλεπε τον κόσμο ως μια ουσία (ουσία είναι Φύση ή Θεός), ο Leibnitz οδηγείται στο συμπέρασμα πως όλα τα πράγματα είναι ουσιαστικά δυνάμεις. Η έκταση δεν υφίσταται αντικειμενικά, αλλά είναι μια ανάγκη της παράστασης των πραγμάτων, η επίφαση των πραγμάτων, ενώ η πραγματικότητα τους είναι ουσιαστικά ότι αποτελούν κινητικές δυνάμεις. Το σύμπαν έχει ακριβώς συντεθεί από μονάδες που εδώ δεν εννοούνται ως υλικά άτομα, αλλά ως άτομα δύναμης. Κάθε μονάδα είναι μαζί ύλη και μορφή, σώμα και ψυχή. Ως ουσίες, οι μονάδες, δεν ασκούν επιδράσεις η μια στην άλλη και δεν επικοινωνούν (σύμφωνα με τη διατύπωση του Leibnitz οι μονάδες δεν έχουν παράθυρα). Παρόλα αυτά, η κατάστασή τους δεν είναι η απομόνωση, γιατί σε κάθε μονάδα κατοπτρίζεται η δομή ολόκληρου του κόσμου, ολόκληρο το σύνολο των μονάδων. Κάθε μονάδα είναι «ζωντανός καθρέφτης του σύμπαντος». Εδώ διατυπώνεται μια θεωρία του μικρόκοσμου: η μονάδα είναι ο μικρόκοσμος που αντανακλά και περιέχει σε μικρογραφία τον μακρόκοσμο.

Ο Leibnitz θεμελίωσε τον απειροστικό λογισμό και διερεύνησε τη δυνατότητα σύνταξης μιας οικουμενικής γλώσσας που θα περιλάμβανε τις σχέσεις μεταξύ λέξης και πράγματος, δηλαδή επιχείρησε να κατασκευάσει έναν γενικευμένο υπολογισμό των πιθανοτήτων. Όπως ο Descartes και ο Spinoza, έτσι κι ο Leibnitz προσπάθησε να θεμελιώσει τα πάντα σε οντο-θεο-λογικές αρχές, οι οποίες θα εξασφάλιζαν ακλόνητο κύρος στις μεταφυσικές, θεολογικές και επιστημονικές αλήθειες, καθώς στη σκέψη του ο Θεός, ο υπολογισμός και το παιχνίδι αποτελούσαν ένα ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο.

J.S. Mill.: Ωφελιμισμος

“Πράττε πάντοτε με τρόπο που να επιτυγχάνεται η μέγιστη δυνατή ευτυχία” διακηρύσσει ο πλέον επιφανής εκπρόσωπος του ωφελιμισμού J.S. Mill.

Ο Mill διακηρύσσει αρχικά την πίστη του στο δόγμα του ωφελιμισμού: «Οι πράξεις είναι ορθές στον βαθμό που τείνουν να μεγιστοποιούν την ευτυχία, και εσφαλμένες στον βαθμό που τείνουν να προκαλούν ό,τι αντιτίθεται σε αυτήν.” Ως ευτυχία εννοείται η ηδονή και η απουσία του πόνου- ως δυστυχία ο πόνος και η στέρηση της ηδονής.

Υποστηρίζει επίσης «τη θεωρία του βίου επί της οποίας θεμελιώνεται η εν λόγω ηθική θεωρία - δηλαδή τη θεωρία που δέχεται ότι η ηδονή και η ελευθερία από τον πόνο αποτελούν τους μόνους επιθυμητούς στοχους και πως ό,τι αποτελεί αντικείμενο επιθυμίας... είναι επιθυμητό είτε για την ηδονή που ενέχει είτε ως μέσο για την προαγωγή της ηδονής και την αποτροπή του πόνου».

Στην ένσταση που είχε διατυπωθεί εναντίον των ωφελιμιστών ότι εξισώνουν όλες τις αξίες απάντησε ο Mill στο δοκίμιο Utilitarianism (1861), στο οποίο επιχειρήσε να αποδείξει ότι οι ωφελιμιστές είναι ικανοί να διακρίνουν τις ανώτερες ηδονές από τις κατώτερες, να αξιολογηθεί δηλαδή η ποιότητα, όχι μόνο η ποσότητα ή η ένταση των επιθυμιών μας. Ως ανώτερες ηδονές ο Mill θεωρεί τη διάνοια, τη φαντασία, το συναίσθημα και την ηθική ενώ απλές ηδονές όσες προκύπτουν από τις αισθήσεις. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: «Είναι προτιμότερο να είναι κανείς ένας ανικανοποίητος άνθρωπος παρά ένα ικανοποιημένο γουρούνι* ένας ανικανοποίητος Σωκράτης παρά ένας ικανοποιημένος ηλίθιος.».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Mill σχετικά με την αυταπάρνηση. Ο στοχαστής διατείνεται πως η θυσία καθ' εαυτή δεν αποτελεί αγαθό και θεωρεί μάταια μια θυσία που δεν στοχεύει στην αύξηση της ευτυχίας. Η μόνη μορφή αυταπάρνησης που επιδοκιμά-

ζει, είναι η αφοσίωση στην ευτυχία των άλλων. Με αυτόν το τρόπο αναγνωρίζει στους ανθρώπους τη δύναμη να θυσιάζουν το ύψιστο γι' αυτούς αγαθό για χάρη των συνανθρώπων τους ή και όλη την ανθρωπότητα ως σύνολο. 93/ Ωφελιμισμός

Ελευθερία σκέψης

Ο Mill, εκθέτοντας τις κοινωνικοπολιτικές απόψεις του στο έργο του "Περί Ελευθερίας", υποστηρίζει ότι η ελευθερία της σκέψης είναι άρρηκτα συνυφασμένη με την ελευθερία της έκφρασης. (J.S.Mill). Ο κάθε άνθρωπος θα πρέπει να εκφράζεται όπως αυτός επιθυμεί, αρκεί βεβαίως να μην βλάπτει τους άλλους, μια αρχή που συνδέεται άμεσα με την υπεράσπιση της έννοιας της ατομικότητας. Η καλλιέργεια της ατομικότητας κατατείνει στην ανάπτυξη και την πρόοδο του κοινωνικού συνόλου. (J.S.Mill).

Για τον Mill, η παρεμπόδιση της έκφρασης γνώμης, πλήττει ολόκληρο τό ανθρώπινο είδος και υποστηρίζει ότι ακόμα και λανθασμένη να είναι η γνώμη συμβάλλει στη διαυγέστερη αντίληψη και αξιολόγηση των άλλων απόψεων. Το να επιτρέψουμε στην πλειοψηφία να κλείσει το στόμα όσων διαφωνούν ή να λογοκρίνει τους ελεύθερους στοχαστές μπορεί να μεγιστοποιήσει την ωφέλεια σήμερα, αλλά θα κάνει λιγότερο ευτυχισμένη την κοινωνία μακροπρόθεσμα.

Σε εκείνους που άσκησαν κριτική στην άποψη αυτή, ισχυριζόμενοι πως δέν είναι ευσυνειδησία, άλλα δειλία ν' αποφεύγει κάποιος νά ενεργεί σύμφωνα μέ τη γνώμη του, ο Mill απαντά πως έχουμε το δικαίωμα να αμφισβητήσουμε μία γνώμη αλλά όχι να την απαγορεύσουμε. Άλλωστε η συζήτηση κατοχυρώνει το δικαίωμα της ορθότητας και καθιστά τη γνώμη άξια εμπιστοσύνης.

Ο Mill διαπίστωνε ότι η κοινωνία κατέπνιγε και έφθειρε την ατομικότητα και την υπέτασσε στην ομοιομορφία. (J.S.Mill). Για το Mill, η πλειονότητα, είναι διανοητικά ανήμπορη να κατανοήσει όλους όσους εκδηλώνουν ισχυρές επιθυμίες και προτιμήσεις, και τείνει να τους κατατάσσει στην κατηγορία των ακραίων. «Η τυραννία της κοινής γνώμης μετατρέπει την εκκεντρικότητα σε όνειδος» και αν οι άνθρωποι θέλουν να απαλλαγούν από αυτή την τυραννία, καλό θα

ήταν να γίνουν εκκεντρικοί (J.S.Mill).

Ο Mill υποστηρίζει ότι μια αποκλίνουσα άποψη μπορεί να αποδειχθεί αληθής, εν μέρει αληθής ή και ψευδής. Αν όμως δεν υπάρχει αντίθετη γνώμη, ακόμα και εσφαλμένη, η ορθή καταλήγει σε δόγμα. Όταν μια γνώμη δεν αμφισβητείται οδηγεί σε βαθύ ύπνο. Η έκθεση της κυρίαρχης γνώμης σε έναν έντονο ανταγωνισμό ιδεών αλλά και ο πολιτισμός, η εκπαίδευση και η πνευματική καλλιέργεια συμβάλλουν στην υπέρβαση του κινδύνου αυτού. Πρέπει να ευχόμεστε να υπάρχει αμφισβήτηση γιατί η αλήθεια μπορεί να θαμπώνει.

Η αλήθεια μιας γνώμης για το Mill, είναι συστατικό της ωφελιμότητας της (εάν είναι ψευδής καταρρίπτεται η ωφελιμότητά της). Στην άποψη ότι η αλήθεια που διώκεται καταφέρνει να θριαμβεύει, ο Mill θα απαντήσει ότι αυτό είναι ένα ευτυχές ψέμμα. Θα τονίσει ότι είναι συναισθηματισμός το να θεωρούμε ότι η αλήθεια έχει μεγαλύτερη δύναμη από το σφάλμα. Η αλήθεια υπερέχει στο ότι μπορεί να ανακαλύπτεται εκ νέου και μ' αυτή την έννοια υπάρχουν πιθανότητες να τύχει σε εποχή που θα την ευνοήσει.

Όμως ο Mill διαπίστωνε ότι η κοινωνία κατέπνιγε την ατομικότητα. Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν διανοούνται να κάνουν κάτι διαφορετικό, μιμούνται τα συνηθισμένα και επαναλαμβάνουν τα αυτονόητα. Για να πράξει όμως κάποιος διαφορετικά, προϋπόθεση είναι να ασκήσει τις ψυχικές και νοητικές του ικανότητες σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μπορεί να διακρίνει τί επιθυμεί και να κάνει επιλογή. Ο Mill συμφωνεί ότι η συμμόρφωση με τις συμβάσεις μπορεί να οδηγήσει ένα πρόσωπο σε ένα ικανοποιητικό μονοπάτι ζωής και να το κρατήσει μακριά από οδυνηρά απρόοπτα. Αναρωτιέται όμως για την αξία του ως ανθρώπινου όντος και καταλήγει ότι έχει μεγάλη σημασία, όχι μόνο τι κάνουν οι άνθρωποι, αλλά και τι είδους άνθρωποι το κάνουν.

Ο Mill κατανοεί ότι προϋπόθεση για την αναβάθμιση της κοινωνίας είναι η εκπαίδευση των μελών της. Η εκπαίδευση θα καταστήσει τους ανθρώπους ελεύθερους να αναπτύσσουν τις επιθυμίες και τις δεξιότητες τους. Οι άνθρωποι με έντονη ατομικότητα, τους οποίους χαρακτήριζε, ως «το άλας της γης» είναι αναγκαίοι, και η απουσία

τους θα καθιστούσε την ανθρώπινη ζωή «λάκκο με στάσιμα ύδατα». (J.S. Mill). Ο φόβος της «αίρεσης» περιορίζει την ανάπτυξη των πολλών, θίγονται όμως και οι μεγάλοι στοχαστές. Σε περιόδους πνευματικής δουλείας τα μεγάλα πνεύματα επιζούν, αλλά οι λαοί υποφέρουν.

Kant

Η Καντιανή οντολογία και μεταφυσική σχολίασε κριτικά και αναλυτικά τις οντολογικές υπερβολές του Λαϊμπνιτς και τον γνωσιοθεωρητικό σκεπτικισμό του Hume. Ο Κάντ αναγνώρισε το αναντίρρητο του Είναι, «πράγμα καθεαυτό», αρνήθηκε όμως τη δυνατότητα γνωστικής του προσπέλασης και αποδέχτηκε την υπερβατικότητα του. Η άρνηση του Κάντ να δεχθεί τη δυνατότητα για γνώση του «νοούμενου» ή του «πράγματος καθεαυτού» είναι γνωσιολογικής τάξης και όχι οντολογικής ή μεταφυσικής. Ο τρόπος που ο Καντ διερευνά την ανθρώπινη νόηση τον υποχρεώνει να διακρίνει το Είναι – με σκοπό τη γνώση, του οποίου η αναλυτική λειτουργία επιδέχεται επιστημονικής εξήγησης και κατανόησης, από τη Λογική, της οποίας η διαλεκτική λειτουργία, μέσω διαδοχικών αρνήσεων, επιτρέπει τον μεταφυσικό προβληματισμό. Έτσι, διακρίνοντας τη Νόηση από τη Λογική, ο Καντ επιχειρεί την αποδέσμευση της επιστήμης από τη μεταφυσική, αποδέχεται την εγκυρότητα της επιστημονικής σκέψης και αρνείται τις θεωρητικές πίστεις και δοξασίες της δογματικής σκέψης που εκπροσωπεί η μεταφυσική.

Για τον Καντ η μεταφυσική σκέψη πρέπει να μεταλλαχθεί σε μια ορθολογική και κριτική διαδικασία, η οποία θα αυτοελέγχει τους ισχυρισμούς της για να αποφεύγει τις αυθαιρεσίες και τη συγκρότηση θεωρητικών συστημάτων που επιδιώκουν την αναγόρευσή τους σε αναπόφευκτες αλήθειες του Απολύτου. Άλλωστε, ο Καντ στην επιτομή του κυριώτερου έργου του «Κριτικής του καθαρού λόγου» αναγνωρίζει την υπερβατική πραγματικότητα ως αναντίρρητη, την οποία όμως μπορούμε να τη σκεφτούμε, αλλά όχι να τη γνωρίσουμε. Ο Θεός, η αθανασία της ψυχής, η ελευθερία της βούλησης είναι λογικά αδύνατον να αναιρεθούν, αλλά και να αποδειχτούν, συνεπώς μπορούμε να πιστεύουμε και είναι αναγκαίο να πιστεύουμε σ' αυτές τις μεταφυσικές οντότητες γιατί είναι ο μόνος τρόπος για το ηθικό υποκείμενο, να ξεφύγει από το παράλογο, τη ματαιότητα και της απελπισία της ύπαρξης. Αυτές οι μεταφυσικές οντότητες αποτελούν τα «αξιώματα του πρακτικού λόγου» και καθιστούν τους ανθρώπους ανοιχτούς – αλλά μόνον υποκειμενικά- στο απόλυτο.

Για τον Κάντ, μπορούμε να γνωρίσουμε τα πράγματα μόνον όπως είναι για εμας (ως φαινόμενα), ποτέ όμως όπως είναι καθ'εαυτά ή για ένα καθαρό πνεύμα (νοούμενα). Οι μη εμπειρικοί όροι της εμπειρίας, συνεπώς της αντικειμενικότητας, δηλαδή οι α priori μορφές της αισθαντικότητας (ο χώρος και ο χρόνος) και της νόησης (οι κατηγορίες της νόησης) καθιστούν δυνατές τις επιστήμες, αλλά ταυτόχρονα είναι αυτές που απαγορεύουν στις επιστήμες να διατυπώσουν αξιώσεις για το Απόλυτο. «Από τα πράγματα γνωρίζουμε α priori μόνο ότι θέτουμε εμείς οι ίδιοι σ'αυτά», η γνώση δεν μπορεί να προκύψει με άλλον τρόπο. Κατά συνέπεια, κάθε δογματική μεταφυσική πεποίθηση που θα ισχυριζόταν ότι γνωρίζει το υπεραίσθητό είναι απατηλή, η αληθινή μεταφυσική του Κάντ δεν είναι παρά η γνώση των α priori δυνατοτήτων της εμπειρίας.

Η Καντιανή μεταφυσική δεν μας μαθαίνει τίποτα για το Θεό, τη Ψυχή ή τον κόσμο, παρά μόνο την ανικανότητά μας να τα γνωρίσουμε απολύτως. Αυτή η συλλογιστική που καταστρώνει ο Κάντ του επιτρέπει να σκεφθεί «ότι ο άνθρωπος ανήκει σε δύο κόσμους», όπως το είχαν υποστηρίξει, με το δικό τους τρόπο, ο Πλάτων και ο Χέγκελ: ο ένας αισθητός όπου τα πάντα είναι καθορισμένα και ο άλλος νοητός, όπου είμαστε ελεύθεροι. Έτσι διασώζεται η επιτακτική ηθική, η οποία διασώζει τη θρησκεία. Η θρησκεία εκκοσμικεύεται και θεμελιώνεται στην επιτακτική ηθική και όχι το αντίθετο, όπως εκδηλωνόταν στην χριστιανική ηθική. Με τον Κάντ η ηθική αρχίζει να εξειδικεύεται, αφού οι κανόνες της διαφοροποιούνται σε σχέση προς τους θεόπνευστους κανόνες της θρησκείας και του δικαίου, επίσης εσωτερικεύεται με την έννοια ότι αυτό που κρίνεται στο πλαίσιο της ηθικής πράξης δεν είναι μόνο καθ'εαυτή η πράξη, αλλά και η πρόθεση και η προαίρεση σ'αυτό το σημείο αντηχεί η ηχώ της Αριστοτέλειας ηθικής), επίσης η ηθική εξατομικεύεται, αφού μαζί με τα δικαιώματα της ομάδας, αναδεικνύονται και τα δικαιώματα του ατόμου, από την άλλη επεκτείνεται και απαιτεί την καθολική της θεμελίωση, πέραν, δηλαδή, των δικαιωμάτων της ομάδας, φιλοδοξεί να συμπεριλάβει στο πλαίσιο της τα δικαιώματα του ανθρώπινου όντος στην οικουμενική του διάσταση.

Η επιτακτική-δεοντολογική ηθική εγείρει την αξίωση να είναι οικου-

μενική και απόλυτη, διατείνεται ότι επιβάλλεται σόλους απροϋπόθετα. Από ποιές οντολογικές αρχές αντλεί τα επιχειρήματα για να δικαιολογήσει και να θεμελιώσει τον ισχυρισμό της; Πώς να θεμελιώσεις την επιτακτική ηθική όταν ο Λόγος, ο οποίος είναι η προϋπόθεση κάθε θεμελίωσης δεν θεμελιώνεται παρά μόνο με αναφορά το Αντικειμενικό Υποκείμενο (Φύση - Θεός) ή το Υποκειμενικό Αντικείμενο (Ανθρωπος) και όχι τον Κόσμο; Η αμφιβολία για την αντικειμενικότητα των ρυθμιστικών-κανονιστικών αρχών και αξιών εκφράστηκε τόσο στην Ινδική και την Κινέζικη όσο και στην αυγή της Δυτικής σκέψης. Άλλωστε στην ελληνική αρχαιότητα η σκεπτικιστική επιχειρηματολογία των σοφιστών αναπτύχθηκε πάνω στην αντίθεση νόμου και φύσεως.

Η φιλοσοφία του Πλάτωνα ήταν ένα διανοητικό εγχείρημα που απέβλεπε στο να αναχαιτισθεί ο σοφιστικός σχετικισμός με οντολογικά και μεταφυσικά επιχειρήματα. Έκτοτε, οποιοδήποτε φιλοσοφικό ρεύμα επικαλείται και προασπίζει την αντικειμενικότητα ή έστω την διυποκειμενική δεσμευτικότητα των κανονιστικών αρχών και αξιών νοηματοδοτείται μέσα στο πλαίσιο της Πλατωνικής φιλοσοφίας του Αγαθού. Κάθε κανονιστικός και προστακτικός λόγος που απορρέει από την αντίθεση του Αγαθού και του Κακού, τα οποία εκλαμβάνονται ως υπέρτατες, υπερβατικές και υπερβατολογικές αξίες, έχει το χαρακτήρα του Απόλυτου και του Απροϋπόθετου. Εντέλλεται με την αξίωση να είναι Απόλυτο, τείνει προς την αρετή (ως επίκτητη διάθεση να κάνουμε το καλό) και κορυφώνεται στην αγιότητα με την καντιανή σημασία του όρου, με τη σημασία ότι η αγιότητα είναι η πλήρης συμμόρφωση της βούλησης με τον ηθικό νόμο. Όλα τα είδη επιτακτικών ηθικών, τα οποία εγείρουν την αξίωση να είναι απόλυτα και καθολικά αναζητούν ένα θεμέλιο για να επιχειρηματολογήσουν τους ισχυρισμούς τους.

Για τον Πλάτωνα το Αγαθό είναι καθ'εαυτό, για τον Καρτέσιο είναι η βούληση του Θεού, για τον Λαιμπνιτς η καλοσύνη του Θεού, για τον Κάντ ο ορθός λόγος, για τον Σοπενάουερ η συμπόνοια, για το Δαρβίνο η φυσική επιλογή, για τον Στιούαρτ Μιλ η ωφελιμότητα, δηλαδή η ευτυχία των περισσότερων ανθρώπων, για τον Σαρτρ η ελευθερία, για τον Χαμπερμας ο ορθολογικός διά-λογος που σκο-

πέυει στο καθολικό. Γαϊτί αναζητούμε τα θεμέλια της ηθικής συμπεριφοράς; Η θεμελίωση της επιτακτικής ηθικής θα σήμαινε την εγγύηση της αλήθειας και της αξίας της και έτσι θα διευθετούσε τις ανθρώπινες συγκρούσεις. Όμως το πρόβλημα που ανακύπτει με τη διαδικασία της θεμελίωσης έγκειται στην αδυνατότητα λογικής μετάβασης από το είναι στο δέον, από το περιγραφικό επίπεδο στο δεοντολογικό ή διατακτικό. Ακόμα και ο ορθός λόγος που είναι η προϋπόθεση για τη θεμελίωση οποιουδήποτε πράγματος δεν μπορεί να θεμελιωθεί παρά μόνο στους αυτοαναφορικούς λόγους που χρησιμοποιεί και όχι σε κάποιο «εξωτερικό» οντολογικό ηθικό έρεισμα.

Ο σχετικισμός δεν συνιστά μηδενισμό και αυτό το διαπιστώνουμε στις επιστήμες. Το γεγονός ότι κάθε επιστημονική γνώση είναι σχετική, με την έννοια ότι αναθεωρείται (επιστημικός σχετικισμός) δεν σημαίνει ότι η επιστήμη δεν παράγει γνώση (επιστημικός μηδενισμός). Το ίδιο επιχείρημα μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για τον ηθικό σχετικισμό, το γεγονός ότι κάθε αξία είναι σχετική, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν καθόλου αξίες (ηθικός μηδενισμός). Αυτό έχει επισημανθεί και αναλυθεί διεξοδικά από την υλιστική, εμπειριστική, νατουραλιστική και βιταλιστική σκέψη του Επίκουρου, του Χομπς, του Μάρξ, του Νίτσε, του Φρόυντ. Σ' αυτό το σημείο θα μνημονεύσουμε τον Σπινόζα: «Επιθυμούμε ένα πράγμα όχι επειδή είναι καλό, αλλά αντιστρόφως, κρίνουμε ότι είναι καλό επειδή το επιθυμούμε». Πρόκειται για ανάλογο σχετικισμό, δηλαδή κάθε αξία σχετίζεται με την επιθυμία η οποία τη στοχεύει και τη γεννά. Δεν χρειάζεται να ασπάζεται κανείς την πλατωνική ή χριστιανική θεώρηση του νοήματος ή των αξιών για να αποδέχεται ορισμένες σταθερές, διυποκειμενικές ή υπερυποκειμενικές ή διυστορικές λειτουργίες (στα πλαίσια της ανθρώπινης μορφής ζωής) της ηθικής διάστασης της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Έτσι, η ηθική και το αξιακά δέον δεν είναι απόλυτα, με την έννοια ότι δεν θεμελιώνονται ούτε στον Κόσμο, δεν απορρέουν από το Θεό, δεν αποτελούν εγγενή και αμετάβλητα στοιχεία της φυσικής ύπαρξης, αλλά είναι δημιουργήματα της φυσικής και πολιτισμικής ιστορίας του είδους. Άλλωστε, η σχετικότητα και η ιστορική εναλλαγή των εννοιών και των κανονιστικών αρχών αποτελεί φαινομενολογικό εύρημα της ανθρώπινης εμπειρίας.

Η Φιλοσοφία μετά τον Κάντ

Ο καντιανός διϊσμός μεταξύ πράγματος καθ' εαυτού και φαινομένου και νόησης και αισθαντικότητας που νοηματοδοτεί τον λογικό πυρήνα του υπερβατολογικού ιδεαλισμού του, αποδυναμώνει την δυνατότητα αλληλεπίδρασης μεταξύ a priori εννοιών και εμπειρικών εποπειών. Η προσπάθεια του Κάντ να συνδυάσει τους διϊσμούς που παρήγαγε η σκέψη του, με το επιχείρημα της υπερβατολογικής παραγωγής, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια "επιτελεστική αυτοαντίφαση". Μετά τον Κάντ, μια πλειάδα στοχαστών εργάστηκαν για να υπερβούν του διϊσμούς της Καντιανής φιλοσοφίας, αναζητώντας μια ανώτερη, ενοποιητική αρχή που θα συμφιλίωνε τις αντιθέσεις και θα ήταν απρόσβλητη από την κριτική. Ο Σοπενάουερ απέδωσε την υπερβατική αρχή στην έννοια της βούλησης, ο Φίχτε στην δραστηριότητα του υποκειμένου, ο Σέλλινγκ θεωρεί ότι ενοποιητική αρχή είναι η έννοια της δύναμης ή της ζωής, που εκφράστηκε στην φιλοσοφία του για τη φύση, ο Χέγκελ αρχή είναι η έννοια του Πνεύματος, για τον Νίτσε είναι η βούληση της Δύναμης, για τον Μάρξ είναι η Πράξη, για τον Φρόϋντ το Ασυνείδητο για τον Χάιντεγγερ το Είναι.

Schopenhauer

Αξονικό κέντρο του μεταφυσικού ιδεαλισμού που νοηματοδοτεί την σκέψη του Σοπενάουερ είναι η Καντιανή διάκριση μεταξύ πράγματος καθ'εαυτού και φαινομένου. Στο έργο "Ο κόσμος ως βούληση και παράσταση", ο Σοπενάουερ, επιχειρεί να επιλύσει το αίνιγμα του διϊσμού που είχε αναδείξει η Καντιανή μεταφυσική.

"Μόνον η βούληση είναι πράγμα καθ' εαυτό...Είναι αυτό του οποίου κάθε παράσταση αποτελεί παράσταση, κάθε αντικείμενο αποτελεί φαινόμενο, ορατή εκδήλωση, αντικειμενικότητα. Η βούληση είναι η εσώτατη ουσία, ο πυρήνα κάθε επιμέρους πράγματος, όπως και του όλου. Εμφανίζεται τόσο σε κάθε φυσική δύναμη, η οποία ενεργεί τυφλά, όσο και στην ελεύθερη συμπεριφορά των ανθρώπων.

Η μεγάλη διαφορά μεταξύ των δύο [φυσική δύναμη και ελεύθερη συμπεριφορά], αφορά μόνο στο βαθμό της εκδήλωσης και όχι στην εσωτερική φύση αυτού που εκδηλώνεται”. Η βούληση έχει οργανική βάση και είναι τόσο ενσυνείδητη όσο και ασυνείδητη. Μάλιστα την έννοια η μεταφυσική του Σοπενάουερ θεωρεί ότι ο άνθρωπος είναι τμήμα της φύσης και το ορθολογικό στοιχείο της διάνοιας δεν του προσδίδει ανωτερότητα από τα άλλα όντα και αυτό γιατί, όπως όλα τα όντα, έμβια ή άβια, κινητροδοτούνται από την ασυνείδητη φυσική βούληση που καθοδηγεί τις ζωές, χωρίς σκοπό και χωρίς αξία. Ο κόσμος, όπως τον αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι είναι δομημένος από το νου και τις νοητικές διαδικασίες που διαμορφώνονται από την κοσμική βούληση, όπως αυτή εξατομικεύεται στον ζωντανό οργανισμό του συγκεκριμένου είδους. Μάλιστα την έννοια δεν υπάρχουν απόλυτες αλήθειες ή αξίες, παρά μόνο παραστάσεις που μας βοηθούν να αντιμετωπίσουμε τη ζωή (Ο Νίτσε και η θεωρία του προοπτικισμού έχει αναφορές σ’αυτή την θέση του Σοπενάουερ).

Η βούληση βέβαια δεν είναι εύκολο να οριστεί, γι’αυτό ο Σοπενάουερ ενεργεί αποφασιστικά, σκέφτεται τι δεν είναι βούληση. Δεν είναι νόηση ή συνείδηση, ούτε κατευθύνεται προς κάποιον έλλογο σκοπό (σ’αυτή την περίπτωση η βούληση θα αποτελούσε ένα εναλλακτικό όνομα του Θεού). Βούληση είναι ορμή προς κάτι, όμως αυτή η ορμή, η οποία εμφανίζεται στις δυνάμεις της φύσης, είναι θεμελιωδώς ασυνείδητη και δίχως προκαθορισμένο σκοπό.

Το πράγμα καθ’εαυτό ως βούληση είναι άχρονο και αδιαφοροποίητο, εξατομικεύεται (εκδηλώνεται ως βούληση) ως παράσταση στα φαινόμενα και τα όντα του κόσμου που είναι εντός χώρου και χρόνου και τα οποία έχουν πεπερασμένη φύση. Όλα τα φαινόμενα και τα όντα μετέχουν στον άχρονο και αδιαφοροποίητο πυρήνα της βούλησης του κόσμου (πράγμα καθ’εαυτό), που δεν έχει νόημα και σκοπό. Μ’ αυτή την έννοια η “εσωτερική τους φύση” συνεχίζει να υπάρχει και μετά το τέλος της θνητής ζωής τους. “Ο θάνατος είναι η στιγμή της απελευθέρωσης από το μονοδιάστατο μιας ατομικό-

τητας, η οποία δεν συνιστά τον εσωτερικό πυρήνα της αληθινής μας ύπαρξης, αλλά θα έπρεπε να νοηθεί ως ένα είδος παρέκκλισης από αυτήν”. Η “αληθινή εσωτερική φύση”, ο κόσμος δηλαδή καθ’ εαυτός, δεν υπόκειται σε εξατομίκευση, έτσι μια “ανώτερη θεώρηση του κόσμου” θα οδηγούσε στη σκέψη πως ο κόσμος είμαι εγώ. Αυτή η παρηγορητική σκέψη κάνει τον άνθρωπο να μην στενοχωριέται για το εφήμερο της ύπαρξής του, στο οποίο το εγώ συνήθως αναφέρεται.

Έτσι για τον Σοπενάουερ, ο χρόνος, ο χώρος, η αιτία και ο σκοπός, το εξατομικευμένο ον και τα ιδιαίτερα φαινόμενα του κόσμου συνιστούν τις φυσικές εκδηλώσεις της βούλησης, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν αυταπάτες. Και αυτό γιατί, επειδή οι φυσικές εκδηλώσεις της βούλησης είναι πεπερασμένες, ενώ η αρχέγονη βούληση, η οποία κάνει τη φύση και τα όντα να παρίστανται εμπειρικά ως διακεκριμένες υπάρξεις, είναι αιώνια.

Όμως ποια πρέπει να είναι η στάση μας απέναντι στον θάνατο; Ο Σοπενάουερ αναγνωρίζει δύο διακριτές αντιλήψεις, οι οποίες δύνανται να αποτελέσουν παρηγοριά για την πλάνη της ζωής, αλλά και παρηγοριά για τον θάνατο. Η πρώτη είναι η κατάφαση της βούλησης για ζωή, δηλαδή η αποδοχή τόσο των πόνων και των απολαύσεων της ζωής, όσο και των αθλιότητων και των αντιξοοτήτων και των πόνων. Αυτή η στάση ζωής είναι εφικτή με την προϋπόθεση ότι ο άνθρωπος θα αντιμετώπιζε τον θάνατο με αδιαφορία και αυτό γιατί ο θάνατος είναι μια ψευδαίσθηση όταν τον θεωρούμε υπό το πρίσμα της αιωνιότητας. Η δεύτερη αντίληψη είναι η άρνηση της βούλησης για ζωή, δηλαδή η απάθεια και η αταραξία τόσο απέναντι στις υλικές απολαύσεις όσο και απέναντι στα βάσανα. Η λύτρωση απέναντι στην πλάνη της ζωής και του θανάτου έγκειται στην αυταπάρνηση και την αυτοεγκατάλειψη. Δηλώνει ο φιλόσοφος: “στην πραγματικότητα, τίποτε άλλο δεν μπορεί να τεθεί ως στόχος της ύπαρξής μας εκτός αν γνωρίζαμε ότι θα ήταν καλύτερο για εμάς να μην υπάρχουμε”. Η άρνηση της βούλησης για ζωή, στην οποία καταλήγει ο Σοπενάουερ, “προκειμένου να απολυτρωθούμε από μια ύπαρξη σαν τη δική μας”, αποτελεί θρησκευτικό δόγμα. Βέβαια ο φιλόσοφος συνδέει τη φιλοσοφική διερεύνηση της ύπαρξης με τον

Χριστιανισμό, τον Βραχμανισμό και τον Βουδισμό. Ισχυρίζεται ότι ο ίδιος λογικός πυρήνας διέπει όλες τις θρησκείες, αν παραβλέψουμε τα ιδιαίτερα μυθολογικά στοιχεία που τις περιβάλλουν. "Το να πεθαίνει κανείς πρόθυμα, το να πεθαίνει χαρούμενα είναι το προνόμιο του παραιτημένου ανθρώπου, αυτού που εγκαταλείπει και αρνείται τη βούληση για ζωή. Πρόθυμα εγκαταλείπει την ύπαρξη που ξέρουμε, ότι κερδίζει είναι σε αντιστάθμισμα ένα τίποτα για μας, επειδή η ύπαρξή μας συγκριτικά με αυτήν είναι ένα τίποτα, Η βουδιστική πίστη αποκαλεί την ύπαρξη αυτή Νιρβάνα, δηλαδή εξαφάνιση". Όμως και δύο στάσης απέναντι στη ζωή, τόσο η κατάφαση της ζωής όσο και η άρνησή της, δεν είναι συνειδητή απόφαση και ενέργεια, αλλά συμβαίνει ο ψυχισμός να μεταστρέφει τη διάθεσή του. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο θα πρέπει να συνεχίσουμε να προσπαθούμε είτε για την ζωή ή την άρνησή της.

Το ερώτημα που τίθεται είναι: πως μπορεί να συμφιλιωθεί το γαλήνιο όραμα της ταύτισης με τον αιώνιο και αδιαφοροποίητο πυρήνα του κόσμου, από τη στιγμή που αυτός ο πυρήνας, η βούληση για ζωή δηλαδή, είναι αυτό που πρέπει να αποφύγουμε, αν επιθυμούμε να πραγματώσουμε το γαλήνιο όραμα της ταύτισης με τον πυρήνα του κόσμου; Σ' αυτό το σημείο να επιστημόνουμε την διάκριση που κάνει ο Σοπενάουερ, μεταξύ βούλησης και γνώσης. Όταν αναγνωρίζει κανείς ολόκληρο τον κόσμο ως μία βούληση, η οποία διέπει τα πάντα και δεν έχει συγκεκριμένο στόχο, δεν σημαίνει ότι αποδέχεται τη βούληση, όπως αυτή εξατομικεύεται στο σώμα του συγκεκριμένου ατόμου κάθε φορά. Κατά τον Σοπενάουερ, η λύτρωση επιτυγχάνεται με τη γνώση, σλλά όχι με τη γνώση ότι υφίσταται κάποια ανώτερη ηθική κατάσταση από αυτή που βιώνει ο άνθρωπος.

Η θεώρηση του κόσμου ως ενιαίο και άχρονο Όλον, από το οποίο δεν είμαι ξεχωριστός, συνιστά Αξία, επειδή απελευθερώνει τον άνθρωπο από το άγχος του αγώνα για επιβίωση και αναπαραγωγή, από την αγωνιώδη αναζήτηση της ευτυχίας και την αδιάκοπη προσπάθεια αποφυγής της οδύνης. Αυτές οι βιολογικές, ψυχικές και διανοητικές καταστάσεις παράγουν τον εγωισμό, τον φθόνο, τη ζήλια, το μίσος, την απληστία. Η απελευθέρωση από αυτές τις καταστάσεις, με την αισθητική εμπειρία, την αγιοσύνη, τον ψυχασμό,

την αταραξία και τον εκμηδενισμό της φιλαυτίας που χαρακτηρίζει την ατομικότητα, διασώζει την αξία της ανθρώπινης ύπαρξης.

Fichte

Ο Fichte αναλαμβάνει, επεκτείνει και υπερβαίνει τον Κάντ. Η ερμηνεία του υπερβατολογικού ιδεαλισμού του Καντ, από τον Fichte, αποδυναμώνει περαιτέρω την δυνατότητα του Εγώ να έχει γνωστική πρόσβαση στα αναπόδεικτα αντικείμενα της κλασικής μεταφυσικής (ο Θεός, η Ψυχή), αλλά και αφαιρεί τη δυνατότητα γνώσης των πραγμάτων - καθεαυτού ον -, το οποίο ο Κάντ είχε περιγράψει ως "νοούμενο" θεμέλιο του εαυτού, χωρίς φαινομενική παρουσία.

Η ερμηνεία του Κάντ από τον Fichte είναι μηδενιστική και αυτό γιατί δεν επιτρέπει την ύπαρξη κανενός πράγματος πέραν από το εγώ, ακόμα και το ίδιο το εγώ δεν θεωρείται παρά παράγωγο της "ελεύθερης δύναμης της φαντασίας". Με άλλα λόγια, ο υποκειμενικός ιδεαλισμός του Fichte αποβλέπει στην εξαφάνιση της αντικειμενικότητας και η απορρόφησή της από την ατελείωτη δραστηριότητα του υποκειμένου. Είναι τόσο οξύς ο οντολογικός ιδεαλισμός του Fichte που υποστηρίζει ότι η φύση είναι πλήρως ετερόνομη και δεν έχει άλλο σκοπό ύπαρξης από το αξιοποιηθεί ως θεμέλιο της αυτο-ποιητικής δραστηριότητας του υποκειμένου. Ότι υπάρχει δεν υπάρχει παρά μόνον μέσα στο Εγώ, έξω από το Εγώ δεν υπάρχει τίποτε. Για να ολοκληρωθεί όμως το Εγώ και να πραγματοποιήσει την ατελείωτη επιθυμία του, η οποία συνιστά την φύση του, πρέπει να θέσει τον αντικειμενικό κόσμο, το "νεκρό είναι", σύμφωνα με την περίφημη φράση του, στην υπηρεσία του και να τον παράξει κατά βούληση. Με άλλα λόγια για να παράγει το Εγώ τον εαυτό του και να εκφράσει την ίδια του τη ζωή πρέπει να επιβάλλει στο "νεκρό είναι", το Δεον Είναι. Το Είναι είναι ένας «ίσκιος του ίσκιου», ένα απλό αντικείμενο αναπαράστασης. Η Πράξη πλέον τίθεται στο κέντρο της φιλοσοφικής, ανθρωπολογικής και πολιτικής δραστηριότητας: «Η έννοια της Πράξης», λέει ο Fichte, «είναι η μόνο που μπορεί να ενώσει τους δύο κόσμους που υπάρχουν για μας, τον αισθητό και τον νοητό κόσμο, ο πρώτος πρέπει να αντιταχθεί στη δράση μου, ο δεύτερος πρέπει να παραχθεί από τη δράση μου» Η έμφαση στο θεωρητικό πρωτείο της Πράξης εκφράζει την επεκτατική και κυριαρχική λογική που διέπει το μοντέρνο πνεύμα της υπο-

κειμενικότητας του Ορθολογικού Εγώ, Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι ο ύψιστος σκοπός της ύπαρξης είναι η άρνηση της φύσης και ο μετασχηματισμός του αισθητού με την πραγματοποίηση του υπερ-αισθητού. «Ο κόσμος της φύσης θα πρέπει να υποταχθεί απόλυτα στο Εγώ, όπως το σώμα υποτάσσεται στην θέλησή μου». Ο κόσμος της φύσης πρέπει να υποτάσσεται απόλυτα στο υπερβατικό Εγώ και στην ακόρεστη επιθυμία της βούλησής του, μέχρι η φύση να σταματήσει να εμφανίζεται «ένα ον ξένο και παραγόμενο χωρίς σχέση μαζί μου και στο οποίο δεν μπορώ να εισχωρήσω».

Ο μονισμός του υποκειμενικού ιδεαλισμού του Φίχτε είναι μηδενιστικός και αυτό επειδή δεν προσφέρει γνώση πέραν από τις προβολές του εγώ. Ένας προμηθεϊκός πειρασμός διαπνέει τόσο τον καντιανό όσο και τον Φιχτεϊκό ιδεαλισμό, βέβαια αυτό είναι κατανοητό μέσα στο πλαίσιο της κυρίαρχης πνευματικής παράστασης του επιστημονικού ορθολογισμού που νοηματοδοτεί τις σκέψεις των στοχαστών εκείνης της ιστορικής περιόδου.

Schelling

Στο βιβλίο, " Το σύστημα της ταυτότητας", ο Schelling προαναγγέλλει τον Χέγκελ, το Απόλυτο (Θεός) είναι η αυτοσυνείδηση της ταυτότητας του υποκειμένου με το αντικείμενο. Ο Θεός είναι η κατάφαση της ταυτότητας του A=A. Ο θεός αποκαλύπτεται ως φύση (αποτέλεσμα τη αλλοτρίωσης του Πνεύματος) ή ως Πεπωμένο (επιστροφή του Πνεύματος στον εαυτό του, μέσω της Ιστορίας). Έτσι Αλήθεια της Φύσης είναι η Σκέψη, της Αναγκαιότητας, η Ελευθερία.

Μας λέει ο Schelling, το «σύστημα της φύσης» είναι το ίδιο με το «σύστημα του πνεύματος μας». Αυτό δεν σημαίνει ότι το σύστημα της φύσης είναι δημιουργημένο από τις σκέψεις μας. Η ενοποιητική δύναμη της έννοιας δεν είναι μια αποκλειστική ανθρώπινη ικανότητα, αλλά ο τρόπος ύπαρξης και δράσης της φύσης, έτσι όπως μετουσιώνεται στο πεδίο της ζωής. Σ' αυτό το σημείο η αναγκαιότητα αίρεται, ο μηχανικός δεσμός αιτίου-αιτιατού αναιρείται: κάθε οργανικό ον φέρει το ίδιο το λόγο της ύπαρξής του, είναι ταυτόχρονα αίτιο και αιτιατό του εαυτού του (αυτεξουσιότητα της Έννοιας), κανένα από τα μέρη του δεν μπορεί να αποχωριστεί από το Όλον και το Όλον συνίσταται στην αμοιβαία ύπαρξη και δράση των μερών του. Στην καρδιά κάθε οργανικού όντος είναι μια έννοια, «υπάρχει έννοια κάθε φορά που υπάρχει μια αναγκαία σχέση ανάμεσα στο Όλον και τα μέρη, ανάμεσα στα μέρη και το Όλον». Η έννοια που θεμελιώνει την ενότητα του οργανισμού δεν αποτελείται από μια ξένη νόηση (θεία ή ανθρώπινη) που βρίσκεται έξω από αυτήν, αλλά η έννοια είναι εμμενής στον οργανισμό, όπως κατά αναλογία η ψυχή στο σώμα. Αν η έννοια είναι ασυνείδητη, δεν παύει, παρόλα αυτά, να προαναγγέλλει την έννοια, έτσι όπως δρα συνειδητά στο ανθρώπινο ον. Έτσι, θεωρούμενη η φύση από την σκοπιά του οργανισμού, όπου ενώνονται σε μια εσωτερική σκοπιμότητα, φυσικό και ιδεατό, δεν αποτελεί πλέον μια πραγματοποιημένη φαινομενικότητα, αλλά αποκαλύπτεται ως ταυτόσημη με το πνεύμα. «Η φύση είναι το ορατό πνεύμα, το πνεύμα η αόρατη φύση». Στον αντικειμενικό ιδεαλισμό του Schelling, υποκείμενο και αντικείμενο δεν αντιτίθενται, αλλά συμπληρώνονται οργανικά στο εσωτερικό μιας και μόνης ου-

σίας, στο ένα άκρο της φύσης, στην «λεγόμενη άψυχη φύση», κυριαρχεί το αντικειμενικό, στη ζώσα φύση κυριαρχεί η συνείδηση, όπου «το αντικειμενικό αποτελεί ένα σημείο στήριξης του υποκειμενικού». Με τον Schelling, η Ιδέα της Ολότητας ανασυγκροτούνταν και πάλι, μετά τον Σπινόζα. Ανασυγκροτούνταν όμως και πάλι σ'ένα ιστορικό και πνευματικό περιβάλλον που διαιρούσε επάπειρον το σύμπαν και η αντίθεση υποκειμένου-αντικειμένου προσλάμβανε συγκρουσιακή μορφή. Στον κόσμο μας, λέει ο Schelling, «δεν υπάρχει τίποτα που να μπορεί να ενώσει τους ανθρώπους σε μια κοινή αντίληψη». Η προσπάθεια ακριβώς του Σέλλινγκ απέβλεπε στη δημιουργία ενός καινούργιου ολιστικού πνεύματος που θα έδινε στη φύση την ψυχή της, που της την είχε στερήσει ο χριστιανισμός, στον άνθρωπο την γαλήνη και στην κοινωνία το έναυσμα για μια νέα συμφιλίωση.

Hegel Το Απόλυτο Πνεύμα

Ο Προσωκρατικός Λόγος ζωογονεί τη Χεγκελιανή Διαλεκτική σκέψη. Για τον Hegel, Είναι και Σκέψη, Είναι και Γίγνεσθαι, Αισθητό και Ιδέα, φαινόμενο και ουσία, αρθρώνονται στην οντολογική και μεταφυσική λογική του, η οποία μέσω της σύλληψης της παγκόσμιας ιστορίας του Πνεύματος και της πολλαπλής ενότητας των εκδηλώσεών της, στοχάζεται το Απόλυτο ως Ιδέα-Διαδικασία που ενέχει την αρνητικότητά της. Ας παρακολουθήσουμε, πιο αναλυτικά το διανοητικό εγχείρημα του Hegel.

Ο Hegel διατηρεί την Παρμενείδεια εξίσωση Είναι και Σκέψης και παράλληλα επιχειρεί να υπερβεί την Παρμενείδεια οντολογική αντίθεση όντος και μη όντος. με τη διαλεκτική οντολογική λογική του, η οποία αποτελεί μεθοδολογικό δάνειο από τον στοχασμό του γίγνεσθαι που διέπει την Ηρακλείτεια σκέψη. Συγκεκριμένα στην "Εγκυκλοπαίδεια των Φιλοσοφικών Επιστημών" διατυπώνει με αποφασιστικότητα τη διαλεκτική του: «Η σκέψη είναι το πράγμα, απλή ταυτότητα του υποκειμενικού και του αντικειμενικού. Αυτό που είναι σκέψη, Είναι. Κι αυτό που είναι, Είναι καθόσον είναι σκέψη». Η σκέψη είναι ταυτόσημη με το Είναι, το Είναι είναι σκέψη.

Όμως το Είναι είναι Ιδέα που αντιτίθεται στον εαυτό της για να επανέλθει σ'αυτόν, εμπλουτισμένη από την ιστορική της περιπέτεια. Το εγγελιανό οντολογικό πρότυπο συνδυάζει την Παρμενίδεια αντίληψη περί της ταυτότητας του όντος (Είναι) και την Ηρακλείτεια αντίληψη περί της μη ταυτότητας του όντος (γίγνεσθαι). Από τη σύνθεση αυτή προκύπτει ότι η ταυτότητα δεν είναι παρά η ταυτότητα της ταυτότητας και της μη ταυτότητας, το Απόλυτο δηλαδή. Το Απόλυτο (ως η ταυτότητα της ταυτότητας και της μη ταυτότητας) ενέχει την αρνητικότητα, τη διαφορά, τη διαμεσολάβηση. Θα λέγαμε ότι η ταυτότητα, όπως την ορίζει ο Χέγκελ, δεν είναι ποτέ απόλυτη, γεγονός που δε σημαίνει ότι το Απόλυτο είναι σχετικό, αλλά ότι το Απόλυτο είναι ο οντολογικός χώρος που αποκαλύπτει το σχετικό που Είναι το Απόλυτο. Θα επαναλάβουμε ότι για τον Hegel, το Είναι είναι Ιδέα που αντιτίθεται στον εαυτό της για να επανέλθει σ'αυτόν, εμπλουτισμένη από την ιστορική της περιπέτεια.

Έτσι, λοιπόν. το εγγελιανό οντολογικό πρότυπο συνδυάζει την Παρμενίδεια αντίληψη περί της ταυτότητας του όντος (Είναι) και την Ηρακλείτεια αντίληψη περί της μη ταυτότητας του όντος (γίγνεσθαι). Από τη σύνθεση αυτή προκύπτει ότι η ταυτότητα δεν είναι παρά η ταυτότητα της ταυτότητας και της μη ταυτότητας. Η ταυτότητα δεν είναι ποτέ απόλυτη, αλλά ούτε και μη ταυτότητα (ετερότητα), γεγονός που δε σημαίνει ότι το Απόλυτο είναι σχετικό, αλλά ότι το Απόλυτο είναι οντολογικός χώρος που αποκαλύπτει το σχετικό που Είναι το Απόλυτο.

Διαλεκτική λογική

Στην κλασική αρχαιότητα το Είναι θεωρείται τέλειο και αναλλοίωτο. Τα γνωρίσματα αυτά αποδίδονται και στο Θεό των μονοθεϊστικών μεταφυσικών, οι οποίοι του πρόσθεσαν την εξωκοσμική υπερβατικότητα και την προσωπική σχέση με τον άνθρωπο. Η σκέψη δεν εκλαμβάνονταν ως τέλειο Είναι, αλλά χαρακτηριζόταν σχετικά με τις δομές της από το αναλλοίωτο, το οποίο επέτρεπε να αποφεύγεται το ζήτημα της ενδεχόμενης μεταβλητότητά της. Η έμφαση στο Είναι και όχι στο γίγνεσθαι αποδεικνύεται στο πεδίο της λογικής

απόδειξης, όπου η Αριστοτέλεια είχε απωθήσει την διαλεκτική, τη λογική της αντίθεσης και της αλλαγής, επειδή τη θεωρούσε ανάικη να παράγει την απαραίτητη κρίση. Επανανεμφανίζεται στο έργο του Κάντ, ο οποίος την θεωρεί ως ένα από τα βασικά εργαλεία της Λογικής και στον Χέγκελ που της δίνει κυρίαρχη θέση στον κόσμο της διανόησης.

Η οντολογική διαλεκτική λογική του Χέγκελ (ο συνθετικός της δυναμισμός) αναδεικνύεται στη θέση της διαλεκτικής σύνθεσης υποκειμένου και αντικειμένου, όπου ο Χέγκελ διατύπωσε τον όρο «ταυτότης εν διαφορά». Για τον Χέγκελ το Απόλυτο δεν είναι η κατάργηση των αντιθέτων, αλλά τα περιέχει εντός σε λανθάνουσα μορφή. Αυτή η εγγενής αντιφατικότητα του Απόλυτου, η ρίζα της αρνητικότητας που σφραγίζει την ύπαρξή του, είναι αυτή που προσδίδει τις φαινομενικές μορφές (την φύση δηλαδή και την ιστορία) με τις οποίες ενδύεται το Απόλυτο στην έξοδο του στον κόσμο. “Η λογική (δηλαδή η οντολογική μεταφυσική) είναι η απόλυτη μορφή της αλήθειας και παραπάνω από αυτό, η ίδια η καθαρή αλήθεια”.

Η οντο-λογική και μεταφυσική σκέψη του Hegel ξεκινά από το Απόλυτο Πνεύμα, το οποίο παράγει την Ιδέα της λογικής σκέψης. Το πνεύμα, ως Ιδέα, αποξενώνεται από τον εαυτό του λόγω της διαλεκτικής αρνητικότητας που το ζωοδοτεί (αγώνας των αντιθέτων, του Είναι με το Μηδέν) και αλλοτριώνεται μέσα στη Φύση (φιλοσοφία της φύσης). Το Πνεύμα επιστρέφει στον εαυτό μέσω του δικαίου, της ηθικής, της τέχνης, της θρησκείας και της φιλοσοφίας στην πορεία της παγκόσμιας ιστορίας της ανθρωπότητας (φαινομενολογία του πνεύματος και φιλοσοφία της ιστορίας) και έτσι προσλαμβάνει αυτοσυνείδηση απαιτώντας, τελικά, το ξεπέραςμα της φιλοσοφίας προς όφελος της απόλυτης γνώσης και της έλλογης οργάνωσης των πνευμάτων (σύνθεση των αντιθέτων και ξεπέραςμά τους μέσα στο Όλον που είναι Αληθινό). Λέει ο Χέγκελ: “Το απόλυτο είναι η ενότητα του είναι και του μη -είναι... Το αληθές είναι το γίνεσθαι και όχι το είναι... Η κατανόηση απομονώνει το είναι από το μη -είναι, ο λόγος αναγνωρίζει το ένα μέσα στο άλλο... Και έτσι το Όλον, το Απόλυτο, πρέπει να οριστεί ως γίνεσθαι.. Το άπειρο, είναι η ενότητα των αντιθέτων..... ο χρόνος είναι το καθαρό γίνεσθαι..

Η οντολογική μεταφυσική σκέψη του Hegel ξεκινά από το Θεϊκό και Απόλυτο Πνεύμα, το οποίο παράγει την Ιδέα της λογικής σκέψης. Το Πνεύμα, ως Ιδέα, εξωτερικεύεται και ταυτόχρονα αλλοτριώνεται- αποξενώνεται από τον εαυτό του λόγω της διαλεκτικής αρνητικότητας που το ζωοδοτεί [(αγώνας των αντιθέτων, του Είναι με το μη Είναι (Μηδέν)] μέσα στη Φύση, οποία αποτελεί την έννοια της ιστορίας (φιλοσοφία της φύσης). Το Πνεύμα επανασωτερικεύεται, επιστρέφει δηλαδή στον εαυτό μέσω του δικαίου, της ηθικής, της τέχνης, της θρησκείας και της φιλοσοφίας στην πορεία της παγκόσμιας ιστορίας της ανθρωπότητας (φαινομενολογία του πνεύματος και φιλοσοφία της ιστορίας) και έτσι προσλαμβάνει αυτοσυνείδηση απαιτώντας, τελικά, το ξεπέραςμα της φιλοσοφίας προς όφελος της απόλυτης γνώσης και της έλλογης οργάνωσης των πνευμάτων μέσα στο παγκόσμιο Κράτος (σύνθεση των αντιθέτων και ξεπέρασμά τους μέσα στο ιστορικό Όλον που είναι η πραγμάτωση της αληθινής ελευθερίας). Το παγκόσμιο Κράτος της αυτοσυνειδητοποιημένης Ανθρωπότητας αποτελεί την μετουσίωση της Ιδέας του Είναι που είναι η Ολότητα).

Στη " φιλοσοφία της φύσης" ο Χέγκελ ορίζει τη φύση ως την «ιδέα σε αλλοτρίωση από τον εαυτό της». Ο Χέγκελ δηλώνει ότι η φύση είναι ο Λόγος σε ασυνείδητη και αδρανή μορφή. Ο Λόγος αποβλέπει να υψωθεί πάνω από την άψυχη φυσικότητα για να επιστρέψει στον εαυτό του. "Η φιλοσοφία του Πνεύματος" περιγράφει αυτή τη διαδικασία της αυτοσυνείδητης ζωής του Λόγου

Η Εγελιανή διαλεκτική της εξωτερίκευσης και της αλλοτρίωσης, της εσωτερίκευσης και της συμφιλίωσης απαιτεί επίπονης διερεύνησης για να κατανοηθεί. Στο τελευταίο κεφάλαιο της "Φαινομενολογίας του Πνεύματος" ο Χέγκελ σημειώνει: «Εφόσον η ολοκλήρωση του πνεύματος συνίσταται στο να γνωρίσει πλήρως αυτό που είναι, την υπόστασή του, αυτή η γνώση είναι λοιπόν η εσωτερίκευσή του, μέσα στην οποία το πνεύμα εγκαταλείπει την ύπαρξή του και εμπειστεύεται τη μορφή της στην εσωτερικότητα της ανάμνησης. Μέσα στην εσωτερίκευσή του το πνεύμα βυθίζεται στη νύχτα της αυτοσυνείδητής του, αλλά η χαμένη ύπαρξή του διαφυλάσσεται εντός

της και αυτή η ξεπερασμένη ύπαρξη – η προηγούμενη, που όμως ξαναγεννιέται από τη γνώση- είναι η νέα ύπαρξη, ένας νέος κόσμος και μια νέα μορφή του πνεύματος. Αλλά η εσωτερική της ανάμνησης τα έχει διαφυλάξει. Αποτελεί όντως, το ενδότερο και την πιο εξυψωμένη μορφή της υπόστασης. Ούτως ώστε, παρότι το πνεύμα ξαναρχίζει από την αρχή τη διαμόρφωσή του, μοιάζοντας να έχει σαν αφετηρία μόνο τον εαυτό του, εντούτοις ξεκινάει ταυτόχρονα από μια ανώτερη βαθμίδα. Η βασιλεία των πνευμάτων που διαμορφώνεται έτσι μέσα στην ύπαρξη αποτελεί μια διαδοχή κατά την οποία τα πνεύματα αλληλοαντικαθίστανται, καθένα παραλαμβάνοντας από το προκάτοχό του την επικυριαρχία του κόσμου». Το κείμενο αυτό ολοκληρώνεται με την αναγγελία του τέλους της διαδοχής των πνευμάτων που διοικούν τον κόσμο: «Ο σκοπός αυτής της διαδοχής είναι η αποκάλυψη του βάθους και αυτή είναι η απόλυτη έννοια (Ιδέα). Αυτή η αποκάλυψη είναι επομένως το ξεπέραςμα του βάθους της έννοιας ή η επέκτασή του, η αρνητικότητα αυτού του συγκεντρωμένου εν εαυτώ Εγώ, η οποία είναι η αλλοτρίωσή του ή η υπόστασή του. Κι αυτή η αποκάλυψη είναι επίσης ο χρόνος του [η παροδική του ενσάρκωση] κατά τον οποίο η αλλοτρίωση αλλοτριώνεται κάθεαυτή, άρα κατά την έκτασή της, όπως επίσης και κατά το βάθος της, εντός του Εαυτού της».

Ο στόχος του άπειρου πνεύματος αποβλέπει στην άπειρη ιστορία: «Ο σκοπός, η απόλυτη γνώση ή το πνεύμα που αυτο-γνωρίζεται ως πνεύμα, έχει σαν οδό πρόσβασης την ανάμνηση που εσωτερικεύει τα πνεύματα, όπως είναι καθ'εαυτά και όπως επιτελούν την οργάνωση του πνευματικού βασιλείου τους. Η διάσωσή τους, από την άποψη της ελεύθερης ύπαρξης τους που εκδηλώνεται με τη μορφή της συμπτωματικότητας, είναι η ιστορία, αλλά από την άποψη της νοητής οργάνωσής τους, είναι η επιστήμη της φαινομενικής γνώσης. Οι δύο μορφές ενωμένες, δηλαδή η διαμορφωμένη ιστορία, σχηματίζουν την εσωτερικότητα της ανάμνησης και το γολγοθά του απόλυτου πνεύματος, την πραγματικότητα, την αλήθεια και τη βεβαιότητα του θρόνου του, άνευ του οποίου θα ήταν μοναξιά χωρίς ζωή. Μόνο.....από το δισκοπότηρο αυτού του βασιλείου των πνευμάτων, ξεχύνεται ως αυτό η ίδια του η απειροσύνη».

Το είναι εν τω γίνεσθαι της ολότητας του κόσμου είναι αυτό το γίνεσθαι του απόλυτου πνεύματος που «χρησιμοποιεί» την ιστορία για να επιτύχει με διαλεκτικό τρόπο, με διαδοχικές αντιθέσεις που κορυφώνονται σε ολοένα και πιο περιεκτικές συνθέσεις, τη σύλληψη της απόλυτης αλήθειας από την παγκοσμιοποιημένη αυτοσυνείδηση. Με τον Hegel αναγεννάται η σκέψη του Ηράκλειτου (μεταφράζεται στα πλαίσια της αφηρημένης ιδεαλιστικής σκέψης του και της διαλεκτικής οντολογικής λογικής του), αλλά μέσω μιας σκέψης, η οποία προσδοκά να ενσωματώσει στο σύστημά της την ολότητα της ιστορίας της φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας της ιστορίας. Αυτό το σύστημα που ο ίδιος ο Hegel ονομάζει απόλυτο ιδεαλισμό, περιλαμβάνει την αυτοανάπτυξη της Ιδέας σε τρεις φάσεις: Τη Λογική (Ιδέα που αναπτύσσεται εντός του εαυτού της, μέσω της αφηρημένης καθαρής εσωτερικότητάς της), τη φιλοσοφία της Φύσης (Ιδέα που εκδηλώνεται εκτός του εαυτού της) και τη φιλοσοφία του Πνεύματος (Ιδέα που επανέρχεται «από την ετερότητα της στον ίδιο της τον εαυτό», διατηρώντας όμως ταυτόχρονα, μέσω της συγκεκριμένης εσωτερικότητάς της, αυτό που η ίδια σκέπτεται και υπερβαίνει, δηλαδή τη λογική και τη φύση). Η εξιστόρηση της ιστορίας του Πνεύματος από τον Hegel, πάλλεται και δονείται στον ρυθμό της διαλεκτικής λογικής του: Θέση-Αντίθεση-Σύνθεση.

Φιλοσοφία της Ιστορίας

Η Ιδέα που προβάλλει ο Hegel, είναι η ιδέα της ιστορικής πρόοδου, νοούμενης ως μια επαναλαμβανόμενη ασυνεχής μετάβαση από ένα ατελέστερο ιστορικό στάδιο σ'ένα επόμενο στάδιο, εντελέστερο. Η Ιδέα της ιστορικής πρόοδου συναρτάται προς την ιδέα της μετάβασης από μια ποιοτική κατάσταση σε μια άλλη ποιοτική κατάσταση εξ αιτίας μιας ποσοτικής υπέρβασης. Η μεταβολή της ποσότητας, υπογραμμίζει ο Hegel, επιφέρει ποιοτική μεταβολή και αυτή η διαλεκτική διαδικασία συνιστά την εσώτερη λογική του ιστορικού γίνεσθαι. Η διαλεκτική σκέψη θεμελιώνεται στην ενότητα των αντιθέτων (το Είναι και το Μηδέν και η αντίθεσή τους επανακάμπτον στο Απόλυτο Πνεύμα) και στην υπέρβασή τους (ενότητα του Είναι και του Μηδενός). Το Υποκείμενο του ιστορικού γίνεσθαι

είναι το Απόλυτο Πνεύμα, το ίδιο είναι πραγματικό μέσω της ορθολογικότητας του δικού της γίνεσθαι, μιας ορθολογικότητας που έχει αποκαλυφθεί μέσω της ιστορικότητας της δικής της ελευθερίας, μιας ιστορικότητας που έχει ολοκληρωθεί. Στην "Εισαγωγή στις παραδόσεις επί της φιλοσοφίας της ιστορίας", διαβεβαιώνει: «η ιδέα είναι στην πραγματικότητα αυτό που οδηγεί τους λαούς και τον κόσμο και είναι το πνεύμα, η λογική και η αναγκαία θέλησή του, που οδήγησαν και οδηγούν τα παγκόσμια γεγονότα». Αυτό το καταλαβαίνουμε, όταν «στην αρχή του λυκόφωτος, εκδηλώνεται αυτό που εργαζόταν από την αρχή και καθοδηγούσε το γίνεσθαι. Αυτό που περατώνεται, συναντά αυτό που προαναγγελλόταν από την αρχή και ταυτόχρονα, αναγγέλλει ένα καινούργιο άνοιγμα. «Στην αρχή του λυκόφωτος η γλαύκα της Αθηνάς κάνει το πέταγμά της», μας λέει ο Hegel. Ενώ για τον Hegel, η Λογική είναι το «κινούν αίτιο» της πραγματικότητας, για τον Descartes και τον Kant η Λογική είναι λειτουργία της ανθρώπινης νόησης.

«Αυτό που είναι σκέψη είναι κι αυτό που είναι, είναι μόνον καθόσον είναι σκέψη» λέει ο Hegel και ταυτίζεται με την Παρμενίδεια αντίληψη, όπως διατυπώθηκε 25 αιώνες πριν. Αν η προ-φιλοσοφική σκέψη του Παρμενίδη ταυτίζει το νοεόν με το είναι, το υποκειμενικό με το αντικειμενικό, το ιδεατό με το αισθητό, ο Hegel ολοκληρώνοντας τη δυτική φιλοσοφία διακηρύσσει ότι το είναι ταυτίζεται με το νοεόν, το πραγματικό με το ορθολογικό. Γράφει ο Hegel στη Φιλοσοφία του Δικαίου: «Ό,τι είναι ορθολογικό είναι πραγματικό και ό,τι είναι πραγματικό είναι ορθολογικό», επίσης, «η σκέψη είναι το «πράγμα», απλή ταυτότητα του υποκειμενικού με το αντικειμενικό. Ο Hegel δικαιώνει τον σταυρό του μαρτυρίου της ανθρώπινης ιστορίας η δυστυχία, το έγκλημα, η απελπισία δεν ξορκίζονται με ρομαντική διάθεση, δεν εξωραϊζεται η τραγικότητα με μυθοποιητικές κατασκευές. Βέβαια, ο Hegel δικαιώνει το σύνολο της ανθρώπινης ιστορίας, όχι εμπειρικά, αλλά μεταφυσικά, δηλαδή ότι είναι, είναι στο σύνολό του εν τω γίνεσθαι, εκφράζει το Απόλυτο Πνεύμα και τη διαλεκτική λογική που το χαρακτηρίζει. Το ερώτημα, όμως, που τίθεται είναι αν εξισούται η σκέψη με το Είναι. Ο Hegel, στο έργο

του «παραδόσεις Αισθητικής», αναγκάζεται να ομολογήσει ότι η συμφιλίωση των αντιθέτων δεν μπορεί να επιτευχθεί, ο άνθρωπος είναι ένα «είδος αμφίβιου που ζει σε δύο αντιφατικούς κόσμους». !!!

Στην πολυσήμαντη φράση «ό,τι είναι ορθολογικό είναι πραγματικό και ό,τι είναι πραγματικό είναι ορθολογικό» συμπυκνώνεται το νόημα της Εγγελιανής σκέψης. Αυτό που μας λέει ο Χέγκελ είναι ότι η ορθολογικότητα συγκροτείται στην ιστορία και μετουσιώνεται κάθε φορά σε μορφές ζωής, σε συγκεκριμένα συστήματα κοινωνικής πράξης. Αυτές οι μορφές ζωής και τα συστήματα κοινωνικής πράξης αποβλέπουν, δίχως οι άνθρωποι να το συνειδητοποιούν, στη θεσμική πραγμάτωση των έλλογων ιδεωδών της ηθικής αυτονομίας και της κοινωνικής αμοιβαιότητας. Μ'αυτή την έννοια η ορθολογικότητα της ιστορίας και η ιστορικότητα του Λόγου δεν αναγνωρίζεται από ένα αφηρημένο Εγώ που αποσπάται από την αντικειμενική πραγματικότητα και αγνοεί την υλικότητα των συνθηκών, καλλιεργώντας μια εσωτερική ενόραση ή ιδέα. Αντίθετα η ορθολογικότητα είναι μια υπαρκτική κατάσταση που διαμορφώνεται μέσα από την αποφασιστική συμμετοχή στη δυναμική των ιστορικών διαδικασιών. Η θεωρητική συνείδηση διερευνά και συνοψίζει το ιστορικό πάθος της ανθρωπότητας, όπως το βιώνει στην εσωτερικότητά της και μέσω της αφαιρετικής λειτουργίας του Λόγου εξάγει από το χαοτικό υλικό, τα λογικά τέλη που νοηματοδοτούν τον συλλογικό υπαρξιακό Γολγοθά.

Έτσι λοιπόν και η ελευθερία, όπως κάθε άλλη ηθική κατηγορία, δεν αποτελεί μια ανιστορική ή υπεριστορική κατάσταση, αλλά συμπυκνώνει το σύνολο των κοινωνικο-πολιτικών μορφών που ενσάρκωναν το αίτημα της πρακτικής αυτονομίας από την πρώτη στιγμή της ιστορικής ανάβασης του ανθρώπινου είδους. Η επιστήμη της θεωρητικής συνείδησης αποβλέπει στην επισκόπηση και την ταξινόμηση των ιστορικών μορφών αυτών, για να κατανοηθεί η εσωτερική λογική που τα διέπει και ο τρόπος που καθένα από αυτά

συνέβαλαν στο να δωθεί περαιτέρω ώθηση στον πολιτισμό. Η ιστορικοκριτική μεθοδολογία διερευνά και καταδεικνύει το πως διαμορφώνονται οι δομές του συλλογικού νου μέσα στην ιστορική εξέλιξη. Οι έννοιες ή οι λογικές κατηγορίες νοηματοδοτούνται μέσα στην εκάστοτε ιστορικο-κοινωνική συνθήκη. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε εκ των προτέρων να συντάξουμε έναν κατάλογο σταθερών και αμετάβλητων λογικών μορφών που θα αποκωδικοποιούσαν τον Λόγο της ιστορίας. Κάθε ιστορική εποχή παράγει τη δική της ορθολογικότητα και κάθε πολιτισμός τις δικές του νοητικές μορφές και λογικές κατηγορίες. Μόνον όταν η ιστορία οδηγηθεί στο τέλος της θα μπορούμε να συντάξουμε τον οριστικό κατάλογο των διυτορικών νοητικών μορφών και λογικών κατηγοριών που διέπουν τον ανθρώπινο πολιτισμό στο σύνολό του. Καθώς ο ανθρώπινος πολιτισμός εξελίσσεται, πολλαπλασιάζονται οι λογικές έννοιες και οι αξίες και κάποια στιγμή θα γίνει η οριστική σύνθεσή τους. Άρα η φιλοσοφία ερμηνεύει εκ των υστέρων την ιστορία, με τη γλαφυρότητα της γλώσσας του Χέγκελ, «να ζωγραφίσει το γκρίζο της πάνω στο γκρίζο». Μονάχα όταν έχει περατωθεί μια μορφή ιστορικής ζωής μπορούμε να κατανοήσουμε την τοπολογία της στον ιστορικό χώρο και τη σημασία της στο συνολικό σχέδιο του Λόγου: «η γλαύκα της Αθηνάς πετάει μονάχα όταν αρχίσει να πέφτει το δειλινό».

Το γεγονός ότι ο ιστορισμός του Χέγκελ ερμηνεύει τις πολιτισμικές μορφές, τις λογικές κατηγορίες και αξίες μέσα στο ιστορικό τους πλαίσιο δεν συνεπάγεται ότι ο Χέγκελ αποδέχεται την απόλυτη σχετικότητα των πολιτισμικών μορφών, των λογικών κατηγοριών και των ηθικών αξιών. Ο Χέγκελ αναγνωρίζει την εμπειρική πραγματικότητα των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, τις διακεκριμένες ταυτότητες κάθε κοινότητας και τα ξεχωριστά νοήματα που η καθεμία αποδίδει στις έννοιες και τις αξίες. Όμως ο Χέγκελ αναγνωρίζει παράλληλα ότι πέραν των φαινομενικών πολιτισμικών και διανοητικών διαφορών και αντιθέσεων υπάρχουν αρχετυπικές δομές που συγκροτούν την πανανθρώπινη πολιτισμική, ηθική, διανοητική εμπειρία και επικοινωνία στην διυτορική της εξέλιξη.

Οι επιμέρους πολιτισμοί προϋποθέτουν ο ένας τον άλλον και η ιδι-

αίτερη ταυτότητά τους συντάσσεται και νοηματοδοτείται μέσω της δημιουργικής επικοινωνίας και ανταλλαγής με τις άλλες ταυτότητες (κοινωνίες, λαούς, έθνη κ.λ.π). Η πεποίθηση ότι υπάρχει «καθαρός» πολιτισμός ή «καθαρή» εθνική ταυτότητα αποτελεί ένα στερεότυπο. Κανένας πολιτισμός και καμιά κοινωνία δεν είναι απομονωμένες από την εμπειρία άλλων πολιτισμών και άλλων κοινωνιών και τη γενική κατάσταση της ανθρωπότητας. Υπαρκτικός κανόνας της ιστορικής ζωής είναι η σύνθεση των αντιθέτων (κοσμοθεωριών, αξιολογιών), κάθε πολιτισμός και κάθε κοινότητα πραγματώνει με το δικό της ανεπανάληπτο τρόπο, ιδεώδη και αξίες που αφορούν όλη την ανθρωπότητα. Το καθολικό ριζώνει μέσα στο επιμέρους και αντιστρόφως, κάθε τοπική κοινωνία προσφέρει από τη δική της πείρα σ'ένα κοινό ταμείο πανανθρώπινης ηθικής συνειδητότητας. Η παγκοσμιότητα και η εντοπιότητα δεν είναι έννοιες αλληλοαναιρούμενες, αλλά παραπληρωματικές. Το «ταυτόν» και το «έτερο» αλληλοκαθορίζονται και συνιστούν τον παλμό της ιστορικής ζωής, η οποία δεν γνωρίζει πολιτισμικά ή διανοητικά σύνορα. Η κάθε κοινωνία με τον ανεπανάληπτο πλούτο των εμπειριών της προσανατολίζεται προς τις καθολικές έννοιες που συνεχούν τον πανανθρώπινο Λόγο.

Όπως διαπιστώνουμε η διαλεκτική λογική του Χέγκελ «ταυτότης εν τη διαφορά» η συναίρεση και η αλληλογονιμοποίηση των αντιθέτων βρίσκει την παραδειγματική της εφαρμογή στην ιδέα ενός κοινού ανθρώπινου πολιτισμού, ο οποίος συγκροτείται ιστορικά συνθέτοντας τα πολιτιστικά επιτεύγματα και τις πρωτότυπες ηθικές ευαισθησίες των διαφόρων λαών. Οι ιδιαίτερες κοσμοθεωρήσεις και πρακτικές των διαφόρων λαών συνθέτουν το εγχείρημα της καθολικής πανανθρώπινης ιστορίας.

Το «πνεύμα του Λαού» και το «παγκόσμιο πνεύμα» αλληλοδιαμορφώνονται και αποτελούν το νοηματικό περιεχόμενο της φιλοσοφίας της ιστορίας. Μέσα στο Εγγελιανό πλαίσιο της γραμμικής και εξελικτικής φιλοσοφίας της ιστορίας διαμορφώνεται η αντίληψη ότι σε κάθε ιστορική φάση, ένας και μόνο λαός υπερτερεί έναντι των άλλων και η δύναμη των κοσμολθεωρήσεων και της αξιολογίας του σφραγίζει όλη την ανθρωπότητα μιας συγκεκριμένης εποχής του

ιστορικού γίνεσθαι.

Ο νοηματικός άξονας γύρω από τον οποίο περιστρέφεται η ιστορική εξέλιξη είναι η επιδίωξη της ελευθερίας, άλλωστε ο λόγος που οι άνθρωποι συγκροτούν κοινωνία είναι η ελευθερία και ο λογικός σκοπός που ρυθμίζει το ιστορικό γίνεσθαι είναι η διαμόρφωση ενός κόσμου τέλει ελευθερίας. Για τον Χέγκελ λοιπόν, από τις απαρχές της κοινωνικής ζωής το κυρίαρχο μέλημα των ανθρώπων ήταν η ορθή κατανόηση της ελευθερίας και η πραγμάτωσή της με τη μορφή λειτουργικών θεσμών. Κάθε ιστορική εποχή ξετυλίγει το δικό της όραμα για την ελευθερία, το οποίο είναι ατελέστερο σε σχέση με αυτό που ακολουθεί, αποτελεί όμως προϋπόθεση για να ανέλθει η ανθρώπινη συνείδηση και η κοινωνική ζωή σε πιο περιεκτικές και ουσιαστικές θεωρήσεις για την ελευθερία. Μ' αυτή την έννοια η Εγελιανή φιλοσοφία της ιστορίας είναι θα λέγαμε πολιτική επιστήμη. Ως ελευθερία εννοείται η αποδοχή από το ενσυνείδητο υποκείμενο της αντικειμενικής αναγκαιότητας, η οποία διέπεται από ορθολογικότητα. Αν επιχειρήσουμε να μεταφράσουμε με πολιτικούς όρους την προηγούμενη άποψη, θα λέγαμε ότι ελευθερία είναι η εθελούσια υποταγή όλων στην νομιμότητα, η οποία εκφράζει την ενότητα και τη βούληση του κοινωνικού συνόλου. Η φιλοσοφία της ιστορίας του Χέγκελ αποδέχεται τη θετικότητα της ελευθερίας και η πολιτική του σκέψη περιγράφει την θεσμική πραγμάτωση της έννοιας αυτής.

Η θεολογική διάσταση της σκεψης του χεγκελ

Η οντολογική-μεταφυσική σκέψη του Χέγκελ εκκοσμικεύει την χριστιανική μεταφυσική θρησκευτικότητα. Έτσι μέσα στην ιστορία εργάζεται μυστικά μια θεία πρόνοια, η οποία δρά πέραν από τις προθέσεις και τις πράξεις των ατομικών υποκειμένων και ενάντια στους υπολογισμούς τους και πραγματώνει βαθμιαία το σχέδιο του καθολικού Λόγου που καθορίζει την ιστορική μοίρα. Η θεία πρόνοια που ρυθμίζει το ανθρώπινο πεπρωμένο δεν ορίζεται ως η παρουσία του Θεού στον κόσμο, αλλά ως η παρουσία του Λόγου=Θεού στον

κόσμο. Η πνευματική μοίρα του ανθρώπου δεν αποβλέπει στην μακαριότητα του άλλου κόσμου που θα προκύψει με τη Δευτέρα Παρουσία, αντίθετα αποβλέπει στην μεταμόρφωση του ιστορικού κόσμου σ'ένα κόσμο ολοκληρωμένης αυτοσυνείδησης μέσα από την οργάνωση έλλογων θεσμών. Το «τέλος της ιστορίας» δεν είναι υπερβατικό, όπως το ορίζει η θρησκευτική συνείδηση με «τη συντέλεια των αιώνων» και τη μετάβαση σ'έναν υπεριστορικό και ά-χρονο τόπο, αλλά εμμενές. Η πραγμάτωση της αιωνιότητας είναι δυνατή ιστορικά και προσδιορισμένη χωροχρονικά (hic et nunc). Το «τέλος της ιστορίας» θα πραγματωθεί όταν εγκαθιδρυθούν παγκόσμιοι πολιτικοί θεσμοί που θα επιτρέψουν στην ανθρωπότητα να συνεχίσει το πολιτιστικό έργο της σε συνθήκες αδιατάρακτης ενότητας και πανανθρώπινης ομοψυχίας.

Το έργο της φιλοσοφίας συνίσταται λοιπόν στην ανάδειξη του καθολικού Λόγου, στην επεξεργασία των εννοιών που επιτρέπουν την τέλεια γνώση του και στην αποκάλυψη της αφανούς νομοτέλειας που ρυθμίζει την ιστορική μοίρα της ανθρωπότητας και διαποτίζει κάθε κοσμοιστορικό συμβάν. Ο καθολικός Λόγος δεν αποκτά αυτοσυνείδηση μέσα στην καθαρή σκέψη, αλλά μέσα από την κοινωνική πράξη και τη δρώσα ιστορική ζωή. Η a priori μεταφυσική παραδοχή για την ορθολογικότητα του ιστορικού γίγνεσθαι είναι θεωρητικώς αναγκαία, χωρίς αυτήν ο Λόγος θα ήταν κοινωνικοπολιτιστικά ανενεργός μιας που η ιστορική ζωή θα αποδεικνυόταν ένα πεδίο τυφλών και παράλογων δυνάμεων τις οποίες ο λογικός άνθρωπος δεν θα είχε καμιά δυνατότητα ελέγχου ή επιρροή τους. Η ορθολογικότητα της ιστορίας και η ιστορικότητα του Λόγου είναι το αντίδοτο στην ιστορική απελπισία, την παραίτηση δηλαδή από τον αγώνα της ζωής και την εγκατάλειψη στον θρησκευτικό μυστικισμό.

Η Χεγκελιανή Διαλεκτική της φιλοσοφίας της ιστορίας, επιχειρεί να συνθέσει και να συνδυάσει τα δύο θεμελιώδη πρότυπα που βρίσκονται μεταξύ τους σε σχέση μη αναγώγιμης αντίθεσης, το κυκλικό (αρχαιοελληνικό) και το ευθύγραμμο (ιουδαιοχριστιανικό). Το εγγελιανό συνδυαστικό πρότυπο για τη δομή του ιστορικού χρόνου

και του ιστορικού γίνεσθαι που εναρμονίζονται με τη δομή του χρόνου, δύναται να παρασταθεί ως σπασμένος κύκλος ή έλικας. Το ελικοειδές πρότυπο του Hegel παρουσιάζει δομικές αναλογίες και ομοιότητες με το αντίστοιχο του Vico. Η διαφοροποίηση των δύο προτύπων συνίσταται στο γεγονός ότι: στο πρότυπο του Βίκο αναδεικνύεται η σημαντικότητα του στοιχείου της συνέχειας και της επανάληψης (εμφανής η επιρροή της αρχαιοελληνικής παράδοσης), δηλαδή της περιοδικής συνέχειας, ενώ στο εγγελιανό πρότυπο τονίζεται το στοιχείο της ασυνέχειας, κατάλοιπο του χριστιανικού μυστικιστικού προφητισμού.

Η εργασία στην σκέψη του Χέγκελ

Στην οντο-θεο-λογία του Χέγκελ, Ο Θεός, ως Απόλυτο Υποκείμενο, δεν είναι ο Θεός-Σχεδιαστής ή ο Νομοθέτης των αρχαίων ελλήνων, δεν είναι ο θεός-Πλάστης των χριστιανών, δεν είναι ο ωρολογοποιός Θεός του Νεύτωνα, η απρόσωπη Ουσία του Σπινόζα. Ο εγγελιανός Θεός είναι Έννοια (Λόγος) ή Πνεύμα, το οποίο εκδηλώνεται στην οργανική ζωή με «όχημα» την Ιδέα που αναζητά μέσω της ιστορικής περιπέτειας την αυτοσυνειδησία της και την αυτοπραγμάτωσή της. Στην αρχή το Πνεύμα είναι δεσμευμένο στην άψυχη ύλη, απελευθερώνεται με την πνευματικοποίηση της ύλης που δημιουργεί τη Ζωή και αρχίζει την επιστροφή στον εαυτό του.

Αν ο ιδεαλισμός είναι μια υποκειμενική αρχή ανώτερη από την τυφλή αντικειμενική αναγκαιότητα που κυβερνά την ύλη, η Ζωή, ως βιολογική ενέργεια, είναι η πραγματοποίηση αυτής της αρχής: «η αδιάκοπη δράση της Ζωής είναι ο απόλυτος ιδεαλισμός» και αυτό γιατί ο ζων οργανισμός κατοχυρώνει την ύπαρξή του μέσω μιας συνεχούς άρνησης του φυσικού κόσμου, τον οποίο μετασχηματίζει σ'ένα απλό μέσο ικανοποίησης και καταξίωσης του εγώ. Με βάση τα παραπάνω, ο ζων οργανισμός διέπεται από αρνητικότητα, για να κατορθώσει να επιβιώσει και να επιβεβαιωθεί δρα στον κόσμο και δρώντας καταστρέφει και εκμηδενίζει τα πράγματα. Για τον Χέγκελ η σχέση Θεού-Πνεύματος και κόσμου, Δημιουργού και Δημιουργήματος, απείρου και πεπερασμένου είναι η ζώσα αρνη-

τικότητα που μηδενίζει τα υλικά πράγματα για να απελευθερώσει την επιθυμία του που είναι η ολοκλήρωσή του στην παγκόσμια ιστορία. Η αρνητικότητα του Πνεύματος βρίσκει στον άνθρωπο την αυθεντική έκφρασή του και αυτό γιατί ο άνθρωπος είναι το πνεύμα-Θεός που έγινε «εμπειρικά αντιληπτό» η ενσώματη ύπαρξη του Θεού, η αισθητή προσαρμογή του είναι Του. Έτσι, ο άνθρωπος μετουσιώνεται σ'κατεξοχήν όργανο της αρνητικότητας του Πνεύματος, επειδή ο άνθρωπος είναι η Ιδέα δεν μπορεί παρά να αρνηθεί το φυσικό κόσμο, να καταργήσει την ύλη, τη σταθερότητα και το πεπερασμένο μέχρι το Πνεύμα να τα συμπεριλάβει στην δίνη του αδιάκοπου γίνεσθαι του. Ο άνθρωπος, ως ο ενσαρκωμένος λόγος- του Πνεύματος και φορέας της πανουργίας του, αντιτίθεται στο Είναι, «το αρνητικό είναι που υπάρχει μονάχα στο μέτρο που καταργεί το Είναι». Η ανθρώπινη υποκειμενικότητα και όλα όσα εμπεριέχει η ιστορικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης αναλαμβάνουν το έργο να μεταμορφώσουν και να κινητοποιήσουν την ανόργανη και αδρανή ύλη.

Ο Χέγκελ στην «Εγκυκλοπαίδεια» και στη «Φιλοσοφία του Δικαίου», αναπτύσσει την πνευματική σημασία της εργασίας και της τεχνικής, η οποία νοηματοδοτείται μέσα στα πλαίσια του υπερβατικού ιδεαλισμού και της διαλεκτικής λογικής. Για τον Χέγκελ, όπως αργότερα για τον Μάρξ, η εργασία είναι η ουσία του ανθρώπινου είναι, η εργασία είναι η εκδήλωση της αρνητικότητας του Πνεύματος. Αλλά αυτό που επιτρέπει στον άνθρωπο να εκδηλώσει την αρνητικότητα του πνεύματος είναι η κατασκευή του εργαλείου. Αν η εργασία στρέφεται εναντίον της νεκρής ύλης, το εργαλείο είναι ο ίδιος ο θάνατος. Η αρνητικότητα που διέπει την εργασία και η αυτοματοποίηση της αρνητικότητας που συνιστά την μηχανή, συμβάλλουν στην σύνθεση του υποκειμένου με το αντικείμενο. Με την μηχανή, το Πνεύμα αναγνωρίζει την κατοπτρική εικόνα που είναι πιστή στο είναι του. Στη μηχανή, ο Χέγκελ, αντιλαμβάνεται την «ανησυχία του Υποκειμενικού, της Ιδέας, που τοποθετείται έξω από το υποκείμενο». Σύμφωνα με τον περίφημο ορισμό του «η μηχανή είναι το υλοποιημένο και αυτοματοποιημένο άγχος». Η μηχανή εκφράζει την κοσμική δράση της αρνητικότητας σε ύψιστο βαθμό και μ'αυτή την έννοια προσλαμβάνει μια αυτόνομη ύπαρξη και θέληση που

μεταβάλλει τον άνθρωπο από Δημιουργό της ιστορίας του σε απλό διεκπαιρευτή της αυτοδύναμης τεχνικής δραστηριότητας. Η μηχανή αυτοματοποιεί την αρνητικότητα και της αποδίδει την αυτονομία της. Η μηχανή είναι η πραγματωμένη μεταφυσική που εξαφανίζει μέσα στην κινητικότητα του Πνεύματος κάθε μονιμότητα του είναι. Ο Χέγκελ υπαινίσσεται ότι με την μηχανή, που είναι η πραγματωμένη μεταφυσική, Το Είναι μεταπίπτει σε γίγνεσθαι και έτσι η ιστορία απορροφάται από τον χρόνο, δηλαδή οδηγείται στο τέλος της. Αυτό σημαίνει ότι η θεωρησιακή- αφηρημένη φιλοσοφία που αντιλαμβάνονταν το Είναι ως θετική άχρονη παρ-ουσία, στατικό, σταθερό και αμετακίνητο, πραγματώνεται μέσω της μηχανής και μετουσιώνεται σε Χρόνος, ο οποίος διέπεται από την αρνητικότητα του γίγνεσθαι.

Η Χεγκελιανή παρακαταθήκη

Το Χεγκελιανό φιλοσοφικο-ιστορικό εγχείρημα περατώνει τη Δυτική μεταφυσική, το Πνεύμα που αποτελεί τον Λόγο της ολότητας του Είναι, αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσα στην ανθρώπινη ιστορία που οικουμενικοποιείται μέσω των ολοκληρωμένων μορφών της αυτοσυνείδησης. Για τον Hegel, αλήθεια είναι η απόλυτη ιδέα που εξισώνεται με το είναι, το οποίο είναι η «κίνηση του γίγνεσθαι της». Από τον «πρόλογο της φαινομενολογίας του πνεύματος» έως και την «επιστήμη της λογικής», το είναι εν τω γίγνεσθαι της ολότητας είναι Πνεύμα και Ιδέα. Με τη φιλοσοφικο-ιστορική σκέψη του Hegel και την ιδεαλιστική διαλεκτική σκέψη, η οντολογική μεταφυσική και η αναζήτηση της Ολότητας του Είναι εν τω Γίγνεσθαι Κόσμου, αποπερατώνεται.

Με τον Hegel, εκδηλώνεται μια ιστορική και ανθρωπολογική στροφή στις φιλοσοφικές αναζητήσεις και θεωρήσεις. Στον «πρόλογο της φαινομενολογίας του πνεύματος», ο Hegel καλεί τη φιλοσοφία να εγκαταλείψει το Πλατωνικό ιδανικό «της φιλίας προς τη σοφία» για να γίνει σοφία ανθρώπινη, δηλαδή να προσλάβει τη μορφή της απόλυτης γνώσης του απόλυτου υποκειμένου. «Η αληθινή μορφή μέσα στην οποία υπάρχει η αλήθεια δεν μπορεί να είναι παρά το επιστημονικό σύστημα αυτής της αλήθειας. Πρόθεσή μου είναι να

συμβάλω σ' αυτό το έργο, του προσεταιρισμού – από την φιλοσοφία της μορφής της επιστήμης- ώστε να μπορέσει να εγκαταλείψει την ονομασία του έρωτα της γνώσης για να γίνει πραγματική γνώση». Σ' αυτό το χωρίο από τον «πρόλογο της φαινομενολογίας του Πνεύματος», ο Χέγκελ δεν προτρέπει την φιλοσοφία να γίνει επιστήμη με την έννοια του θετικιστικού και πραγματιστικού ιδεολογικού προτάγματος που διέπει τη εμπειρική επιστήμη. Για τον Χέγκελ γνώση σημαίνει οργανική ολότητα της γνώσης και επιστήμη και με αυτό εννοούμε γνώση που έχει συνείδηση του εαυτού της, αυτοσυνείδητη γνώση, δηλαδή οντολογική, μεταφυσική και φιλοσοφική γνώση. Με άλλα λόγια, η φιλοσοφία στην αυτοσυνειδητοποιημένη πραγμάτωσή της είναι η ανώτερη επιστήμη. Αξονικός πυρήνας της ανώτερης επιστήμης είναι η λογική του πνεύματος. Άλλωστε μη λησμονούμε ότι ο Χέγκελ τιλοφορεί την οντολογική μεταφυσική του "Επιστήμη της Λογικής".

Έτσι λοιπόν, με αφετηρία τη Χεγκελιανή σκέψη, εισάγονται στο θεωρησιακό στερέωμα ο ιστορικισμός και ο κοινωνιολογισμός, ο νατουραλισμός και ο ουμανισμός (ατομικιστικός και κολεκτιβιστικός). Ακολουθώντας την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και την τεκμηρίωση του γνωσιολογικού τους ορίζοντα με τις επιστημονικές μεθόδους και το εργαστηριακό πείραμα, υποστηρίζουν ότι υπάρχει αντικειμενική γνώση για το ιστορικό παρελθόν, για το κοινωνικό φαινόμενο και τον φυσικό κόσμο. Η γέννηση των τριών παραπάνω αφηγηματικών και εννοιολογικών πλαισίων, συντελείται σε σχέση με το θετικιστικό πνεύμα, με τη μεταφυσική πεποίθηση στην αντικειμενική αλήθεια των θετικών επιστημών και στο αναπόφευκτο της τεχνολογικής, πνευματικής και κοινωνικής προόδου που προκύπτει απ' αυτήν. Οι παραπάνω προσεγγίσεις της ιστορίας, του ανθρώπου και της φύσης, εντάσσονται στη λογική της γραμμικής και εξελικτικής πρόσληψης του ιστορικού χρόνου και θέτουν στο κέντρο της μυθο-λογικής προβληματικής τους τον δυτικο-ευρωπαϊκό πολιτισμό, ο οποίος θέλει να αποτελέσει το επιστέγασμα του φυσικο-ιστορικού γίγνεσθαι. Η συγκεκριμένη πρόσληψη του ιστορικού χρόνου απορρέει από μια εκλογίκευση της μεσσιανικής και εσχατολογικής κατανόησης του χρόνου, η οποία στον χρόνο εκλαϊκίζει το ιερό της χριστιανικής πίστης και το καθιστά ανίερο.

Η σκέψη αρχίζει να διανοείται τις οντικές κατηγορίες του ανθρώπου και της ιστορίας, ανθρωπολογικά και ιστορικά. Αυτό σημαίνει ότι άνθρωπος και ιστορία νοούνται ως αυτονόμες «οντολογικές» σφαίρες, οι οποίες διαρρυγνύουν τη σχέση τους με την Ολότητα του Κόσμου στον οποίο μετέχουν και εκδηλώνουν την ύπαρξή τους. Η θεωρητική έρευνα αναζητά από τη μια να κατανοήσει το είναι του ανθρώπου και το νόημα της ιστορίας του και από την άλλη, επιχειρεί να διαλευκάνει τον λόγο της ιστορίας και να εντοπίσει το μυστικό νόημά της. Το ανθρώπινο είναι και το ιστορικό γίνεσθαι συνιστούν το θεματικό κέντρο από όπου αναδύεται η δέσμη όλων των φιλοσοφικών και επιστημονικών ερευνών. Η φιλοσοφία μετουσιώνεται σε: α) ανθρωπολογία (επιστήμη του ανθρώπου) και φιλοδοξεί να γνωρίσει την ανθρώπινη κατάσταση στο σύνολό της, β) σε ιστορική και κοινωνική επιστήμη (κοινωνιολογία), πολιτική οικονομία και πολιτική ιστορία και θεωρία. Όλες αυτές οι επιστήμες φιλοδοξούν να κατανοήσουν το ιστορικό γίνεσθαι των ανθρώπινων κοινωνιών για να το διαμορφώσουν σύμφωνα με τις φιλοδοξίες και τις σκοπιμότητες του νεώτερου κόσμου. Για να κατανοήσουν το παρόν της ανθρωπότητας και να σχεδιάσουν το πλανητικό μέλλον της, αναζητούν το ιστορικο-κοινωνικό και πολιτικό παρελθόν της.

Τον 19ο αιώνα συστήνεται και επικρατεί ένα «οντολογικό» και «επιστημολογικό» θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο χαρακτηρίζεται από ένα εξελικτικό, νατουραλιστικό και βιταλιστικό πνεύμα. Αυτό το πλαίσιο διατάσσει ιεραρχικά την χρονική κλίμακα της ζωής και της φύσης. Από την ανόργανη ύλη μεταβαίνουμε, εξελικτικά, στα ορυκτά μέταλλα, στα έμβια όντα, στα φυτά, στα ζώα, στους ανθρώπους και στις ιστορικές κοινωνίες που αναλαμβάνουν με την εργασία και την τεχνική τους, να γνωρίσουν και να μεταμορφώσουν τον εαυτό τους και καθετί επιστητό. Στο γραμμικό και εξελικτικό αυτό επιστημολογικό σχήμα αναλογεί και η αντίστοιχη κατάταξη των επιστημών, από τα μαθηματικά και τη φυσική, στη βιολογία, στην κοινωνιολογία, στην πολιτική οικονομία και την ιστορία. Εγκαθιδρύεται η διάκριση της γνώσης σε επιστήμες της φύσης που μελετούν τον κόσμο του αντικειμένου και σε επιστήμες του πνεύματος και της ζωής που

μελετούν τον κόσμο του υποκειμένου. Οι επιστήμες αυτές, προερχόμενες από τη γενική φιλοσοφία-μεταφυσική, ακολουθούν την επιστημονική λογική, πασχίζουν να ανακαλύψουν και να επινοήσουν εντός των μεθοδολογικών πλαισίων και ορίων που θεσμοθετούν, το ειδικό αντικείμενο ερεύνης τους. Δίχως να το επιδιώκουν, υπαγάγουν τον κόσμο ως Ολότητα στην επιμέρους προοπτική και στην ειδική μέθοδο, μέσω της οποίας διαθλάται το «αντικείμενο» της έρευνάς τους.

Κάθε επιστήμη διερευνά, στοχάζεται και κατανοεί ειδικές περιοχές της Ολότητας του Κόσμου μέσω μιας συγκεκριμένης προοπτικής, η οποία συνιστά μια σχετικά αυτόνομη διάσταση της σκέψης. Κάθε σχετικά αυτόνομη διάσταση της σκέψης συντάσσει τη διακεκριμένη τεχνική (που την διαμορφώνει το θεωρητικό πλαίσιο, η μεθοδολογική πρακτική και τα ιδεολογικά συμφέροντα) και συνιστά μία από τις πολλαπλές προοπτικές του κόσμου, όχι όμως τον Κόσμο, την Ολότητα όλων των προοπτικών.

Αναστοχασμός στην εμπειρία της Δυτικής μεταφυσικής σκέψης

Πριν προχωρήσουμε, ας επιχειρήσουμε μια σύνοψη της Δυτικής μεταφυσικής φιλοσοφίας: Η μεταφυσική-ιδεαλιστική φιλοσοφία αντιπαραθέτει το αισθητό στο υπεραισθητό, την ύλη στο πνεύμα, την Πράξη στη Θεωρία και αποδίδει στον ένα από τους δύο πόλους της αντίθεσης, προνομιακή αξία. Θα λέγαμε, ότι ο ένας από τους δύο πόλους επέχει θέση υπερβατικού σημαίνοντος που καθιστά υπαρκτό τον άλλον πόλο. Από τον Παρμενίδη και τον Πλάτωνα, ο οποίος αποτελεί την αφετηρία της Δυτικής και Ευρωπαϊκής μεταφυσικής, την ιουδαιο-χριστιανική Θεο-λογία (Αυγουστίνος, Ακινάτης), μέχρι και τη μοντέρνα Ευρωπαϊκή σκέψη (Descartes, Kant, Hegel), αυτό που διαπιστώνουμε είναι το φαινόμενο της δυαδικότητας να κυβερνά το ανθρώπινο πνεύμα: το ον τέμνεται από το φαινόμενο, η ιδέα διακρίνεται από το ον που το κυριαρχεί, η σκέψη αντιτίθεται στη φύση και τη μεταμορφώνει εξουσιάζοντας την. Η Ιδέα (αρχαιοελληνική παράδοση), ο Θεός (ιουδαιοχριστιανισμός), το πνεύμα ή η σκέψη (Καρτέσιος, Κάντ, Hegel) αποτελούν το Αληθινό Είναι, από το οποίο απορρέουν ή παράγονται το φαινόμενο, η φύση και το αισθητό ον, τα οποία αποτελούν απατηλές μορφές του Αληθινού Είναι. Το Χεγκελιανό φιλοσοφικο-ιστορικό εγχείρημα περατώνει τη Δυτική μεταφυσική, το Πνεύμα που αποτελεί τον Λόγο της ολότητας του Είναι, αναγνωρίζει τον εαυτό του μέσα στην ανθρώπινη ιστορία που οικουμενικοποιείται μέσω των οLockεληρωμένων μορφών της αυτοσυνείδησης. Για τον Hegel, αλήθεια είναι η απόλυτη ιδέα που εξισώνεται με το είναι, το οποίο είναι η «κίνηση του γίγνεσθαι της». Από τον «ηρόλογο της φαινομενολογίας του πνεύματος» έως και την «επιστήμη της λογικής», το είναι εν τω γίγνεσθαι της ολότητας είναι Πνεύμα και Ιδέα. Με τη φιλοσοφικο-ιστορική σκέψη του Hegel και την ιδεαλιστική διαλεκτική σκέψη, η οντολογική μεταφυσική και η αναζήτηση της Ολότητας του Είναι εν τω Γίγνεσθαι Κόσμου, αποπερατώνεται.